

(I Cor. vii, 6). « Ubi ergo danda est venia, aliquid esse culpæ nulla ratione negabitur. Cum igitur culpabilis non sit generandi intentione concubitus, qui proprie nuptiis imputandus est; quid secundum veniam concedit Apostolus, nisi quod conjuges, dum se non continent, debitum ab alterutro carnis exposcunt, non voluntate propaginis, sed libidinis voluptate? Quæ tamen voluptas non propter nuptias cadit in culpam, sed propter nuptias accipit veniam. Quocirca etiam hic sunt laudabiles nuptiæ, quia et illud, quod non pertinet ad se, ignosci faciunt propter se. Neque etenim iste concubitus, quo servitur concupiscentiæ, sic agitur, ut impediatur fetus, quem postulant nuptiæ; sed tamen aliud est non concumbere nisi sola voluntate generandi, quod non habet culpam, aliud carnis voluptatem appetere concumbendo, sed non propter conjugem, quod venialem habet culpam. » Item libro secundo (13): « Panem et vinum sic non reprehendimus, propter luxuriosos et ebriosos, quomodo nec aurum propter cupidos et avaros. Quocirca commistionem quoque honestam conjugum non reprehendimus propter pudendam libidinem corporum. Illa enim posset esse nulla præcedente perpetratiõne peccati, de qua non erubescerent conjugati. Hæc autem ex-

torta est post peccatum, quam coacti sunt velare confusi. Unde remansit posterioribus conjugatis, quamvis hoc malo bene et licite utentibus, in ejusmodi opere humanum vitare conspectum, atque ita confiteri quod pudendum est, cum debeat neminem pudere quod bonum est. Sic insinuantur hæc duo, et bonum laudandæ conjunctionis, unde filii generantur; et malum pudendæ libidinis, unde qui generantur, regenerandi sunt ne damnentur. Proinde pudenda libidine qui licite concumbit, malo bene utitur; qui autem illicite, malo male utitur. Rectius enim accipit nomen mali quam boni, quoniam erubescunt boni et mali. Meliusque credimus ei qui dicit: *Scio quia non habitat in me*, hoc est in carne mea, *bonum* (Rom. vii, 18); quam huic, qui hoc dicit bonum, unde si confunditur, constitetur malum; si autem non confunditur, addit impudentiam pejus malum. Recte ergo diximus, ita nuptiarum bonum malo originali, quod inde trahitur, non potest accusari, sicut adulteriorum malum bono naturali quod inde nascitur, non potest excusari; quoniam natura humana, quæ nascitur vel de conjugio vel de adulterio, Dei opus est; quæ si malum esset, non esset generanda, si malum non haberet, non esset regeneranda. »

(13) Patrol. tom. XLIV, col. 457.

PETRI ABÆLARDI OPERUM PARS TERTIA.

THEOLOGICA ET PHILOSOPHICA.

EXPOSITIO IN HEXAEMERON.

(Edidit. D. MARTEN. *Anecd. t. V, col. 1362, ex ms. monasterii S. Michaelis in periculo maris.*)

OBSERVATIO PRÆVIA.

Inter difficiliora intellectu sacrae Scripturae loca, tria in primis recensent antiquiores Ecclesiae Patres, quorum lectionem etiam non nisi peritis in lege permittebant Judæi, scilicet initium Genesis, Canticum canticorum et Ezechielis prophetiam. Hinc natum primis sæculis singulare illa explicandi ac commentariis illustrandi studium: quo in labore operam impendisse suam præsertim Rodonem Tatiani discipulum, Candidum, et Hippolytum testatur Hieronymus in libro De scriptoribus ecclesiasticis, capp. 37, 48 et 61, ut interim antecessam Basilium Cæsariensem et Ambrosium Medioanensem episcopos, qui omnes singulari aliquo opere initium Genesis explicare aggressi sunt. Horum exemplo sequentem Expositionem in Hexaemeron conscripsit Petrus Abælardus secundum triplicem sensum, litteralem, moralem et allegoricum. Hanc tamen ad petitionem Heloissæ, cui nihil negare poterat, conscriptam quoniam tempore aggressus fuerit non satis constat. Existimamus tamen eam post suam cum sancto Bernardo reconciliationem ab eo jam Cluniacensi monacho factam susceptam fuisse. Nam referens illam philosophorum sententiam de anima mundi, stellarum et planetarum, illam de Spiritu sancto, ut in sua Theologia fecerat, non amplius interpretatur. Sed quocumque tandem tempore illa Expositio scripta fuerit, in ea mirum Abælardi ingenium et eruditionem suspicere libet. Præterea vero quæ hactenus sub ejus nomine prodire opera, et ea quæ hic a nobis edita fuerunt, reperimus in veteri codice ms. monasterii B. Mariæ de Fontanis in diocesi Turonensi Abælardi Elucidarium: quod opus in codice Clarevallensi Angeldi Montis-Leonis nomen præfert, editum est inter spuria S. Anselmi opera.

ABÆLARDI PRÆFATIO.

Tria sunt in Veteri Testamento oca quæ ad intelligendum difficiliora esse sacræ Scripturæ periti censuerunt. Præcipuum scilicet Geneseos, secundum ipsam divinæ operationis historiam, et Canticum canticorum, et prophetiam Ezechiel in prima præcipue visione de animalibus et rotis, et in extrema de ædificio in monte constituto. Unde apud Hebræos institutum esse aiunt prædictorum scriptorum expositionem præ nimia difficultate sui non nisi maturis sensibus seniorum committendam esse, sicut et Origenes meminit prima in Cantico canticorum homilia, dicens: « Aiunt et observari apud Hebræos quod nisi quis ad ætatem perfectam maturamque pervenerit, librum hunc in manibus tenere non permittitur: sed illud ab eis accepimus custodiri, apud eos omnes Scripturas a doctoribus tradi pueris, ad ultimum iv libros reservari, id est principium Geneseos quo mundi creatura describitur, et Ezechiel prophetæ principia in quibus de cherubim refertur, finem quoque in quo templi ædificatio continetur, et hunc Cantici canticorum librum. » Hinc et illud Hieronymi in prologo Expositionis suæ in Ezechiel: « Aggrediar Ezechiel prophetam, cujus difficultatem Hebræorum probat traditio. Nam nisi quis apud eos ætatem sacerdotalis ministerii, id est trigessimum annum impleverit, nec principium Geneseos, nec Canticum canticorum, nec huius voluminis exordium et finem legere permittitur, ut ad perfectam scientiam, et mysticos intellectus plenum humanæ naturæ tempus accedat. »

Supplicando itaque postulas et postulando supplicas, soror Heloissa, in sæculo quondam chara, nunc in Christo charissima, quatenus expositionem horum tanto studiosius intendam quanto difficiliorem

esse constat intelligentiam, et spiritualiter hoc tibi et filiabus tuis spiritalibus persolvam. Unde et rogantes vos rogo ut, quia me rogando ad hoc compellitis, orando Deum mihi efficaciam impetretis; et quoniam, ut dici solet, a capite inchoandum est, tanto me amplius in exordio Geneseos vestræ orationes adjuvent, quanto ejus difficultatem cæteris constat esse majorem, sicut expositionum raritas ipsa testatur. Cum enim multi multas mysticas vel morales in Genesim confecerint explanationes, solius apud nos beatissimi Augustini perspicax ingenium historiam hic aggressus est exponere. Quam adeo difficilem recognovit, ut quæ ibi dixerit, ex opinione potius quam ex assertionem sententiæ protulerit; vel quærendo magis tanquam dubia, quam diffiniendo tanquam certa, quasi Aristotelicum illud attendens consilium: « Fortasse, inquit, difficile sit de huiusmodi rebus confidenter declarare, nisi sæpe pertractata sunt: dubitare autem de singulis non erit inutile. » Prædictus itaque doctor in secundo Retractationum suarum, libros xii suos de Genesi ad litteram retractaturus ait (14): « In quo opere plura quæsitata sunt quam inventa, et eorum quæ inventa sunt pauciora firmata, cætera vero ita posita, velut adhuc requirenda sint. » Sed quoniam huius quoque operis dicta adeo vobis obscura videntur, ut ipsa rursus expositio exponenda esse censeatur, nostram etiam opinionem in exponendo prædicto Geneseos exordio efflagitatis. Quam nunc quidem expositionem ita me vestrarum instantia precum aggredi cognoscatis, ut ibi me deficere videritis, illam a me apostolicam excusationem expectetis. *Factus sum insipiens, vos me coegistis (II Cor. xii, 11).*

(14) Patrol. tom. XXXII, col. 640.

INCIPIT EXPOSITIO IN HEXAMERON.

Immensam igitur abyssum profunditatis Geneseos triplici perscrutantes expositione, historica scilicet, morali et mystica, ipsum invocemus Spiritum, quo dictante, hæc scripta sunt; ut qui prophetæ verba largitus est, ipse nolis eorum aperiat sensum. Primo itaque, prout ipse annuerit, imo dederit, rei gestæ veritatem quasi historicam figamus radicem. Carnalem itaque populum propheta desiderans ad divinum cultum allicere, cui tanquam rudi adhuc et indisciplinato prioris instituta Testamenti fuerat traditurus, primo eos ad obediendum Deo tanquam omnium

Creatori ac dispositori monet; consideratione videlicet corporalium ejus [f. operum].... in ipsa mundi optima creatione ac dispositione. Quarum quidem rerum ab ipso mundi exordio usque ad tempora sua diligenti narratione deducit. Unde et ipsius recte materiam assignamus hanc ipsam, quam diximus mundi creationem ac dispositionem, hoc est ipsa quæ in creatione mundi vel dispositione divina operata est gratia. De qua quidem operatione ad cognitionem opificis nos perducente Apostolus ait: *Invisibilia ipsius a creatura mundi per ea quæ facta*

sunt intellecta conspiciuntur, etc. (Rom. 1, 20). Quis quis enim de aliquo artifice an bonus vel solers in operando sit voluerit intelligere, non ipsum sed opera ejus considerare debet. Sic et Deus qui in seipso invisibilis et incomprehensibilis est, ex operum suorum magnitudine primam nobis de se scientiam confert, cum omnis humana notitia surgat a sensibus. Quod diligenter Moyses attendens populo illi carnali et corporeis sensibus dedito nec spiritali intelligentia prædito, juxta numerum quinque sensuum hoc Vetus Testamentum in quinque libris scribere decrevit, ab ipso divinæ creationis exordium sumens exordium, naturalem quidem ordinem in hoc prosecutus : unde bene hanc ipsam ejus operationem prophetæ hujus materiam assignamus.

Intentio vero est ea quam præmisimus, horum videlicet narratione vel doctrina carnalem adhuc populum ex visibilibus saltem operibus ad cultum allicere divinum, ut ex his videlicet homo intelligat quantam Deo debeat obedientiam, quem ipse et ad imaginem suam creavit et in paradiso collocatum cæteris præfecit creaturis tanquam propter eum conditis universis, sicut scriptum est : *Omnia subjecisti sub pedibus ejus, etc. (Psal. VIII, 8)*. Quem etiam post culpam a paradiso ejectum beneficiis suis non destituit; sed eum modo per aspera coercendo, modo per blanda attrahendo, modo lege instruendo, modo miraculis confirmando, modo minis deterrendo, modo promissionibus alliciendo, summa eum sollicitudine ad veniam non cessat invitare. Quæ quidem omnia, ut præfatus sumus, diligenti narratione ab ipso mundi exordio usque ad tempora sua Moyses prosecutus ita exorsus est.

DE OPERE PRIMÆ DIEI.

In principio creavit Deus cælum et terram. Cæli et terræ nomine hoc loco quatuor elementa comprehendendi arbitror, ex quibus tanquam materiali primordio cætera omnia corpora constat esse composita. Cælum quidem duo levia elementa, ignem videlicet atque aerem dicit, Reliqua vero duo quæ gravia sunt, terram generaliter vocat. Cælum quippe tam aereum dicimus, juxta illud, *volucres cæli*, quam æthereum quod est igneum. Unde non incongrue tam aerem quam ignem cælum hic nominat. Constat etiam cælum æthereum : quo purior est ignis, cælum proprie solere dici. Unde merito nomen cæli, quod quanto purior est ignis, tanto levioris est naturæ, pro duobus, ut dictum, levibus elementis igne scilicet atque aere hic positum esse intelligitur. Sicut e contrario per terram, cujus maxime gravis est et ponderosa natura, tam terram ipsam quam ei adhærentem aquam determinat. Hæc itaque quatuor elementa tanquam cæterorum corporum principia Deum in principio fecisse prænuuntiat.

Et tale est quod dicit, *In principio*, ac si diceret, ante illa omnia quæ consequenter enumerat, et de quorum etiam consummatione postmodum

A subdit : *Igitur perfecti sunt cæli*, etc. (Gen. 1, 1.) Tale est quod dicit in principio sequentium operum, ac si diceret : In principio mundi, id est antequam quidquam de his quæ de mundo sunt efficeret. Non enim angeli, cum incorporeæ sint naturæ, inter mundanas creaturas comprehenduntur, sicut homines, de quibus in III Topic. philosophus meminit. « Mundus, inquit, Providentia regitur, homines autem pars mundi sunt; humanæ igitur res Providentia reguntur. »

Potest etiam sic intelligi, *In principio creavit hæc*, ac si diceretur ut ipsa quæ diximus elementa cæterorum corporum ex eis conficiendorum primordialiter essent causa. Unde et bene elementa quasi alimenta dicta sunt, quod ex eis cætera suum esse trahant, sicut et quæcunque animantia per alimenta ciborum vivere habent atque subsistere.

Bene autem de elementis dictum est, *creavit*, potius quam *formavit*, quia creari proprie id dicitur, quod de non esse ita ad esse producit, ut præjacentem non habeat materiam, nec in aliquo primitus subsisteret naturæ statu. Cum autem de ipsa jam materia præparata adjunctione formæ aliquid sit, recte illud formari dicitur, sicut est illud quod in sequentibus ponitur : *Formavit igitur hominem de limo terræ (Gen. 1, 7)*. Et iterum : *Formatis igitur de humo cunctis animantibus terræ (ibid., 19)*. Cum enim præjacentem materiam denotatur, veluti cum præmittitur de humo quoniam in speciem aliquam formaretur, tunc rectissime formari dicitur.

Terra autem erat inanis et vacua. Quoniam ad hominis creationem de terra formandi et in terra conversaturi specialiter iste spectat tractatus, quo propheta, ut diximus, ad cultum Dei hominem allicere intendens, ad terrena opera stylum convertit, cælestis et superioris naturæ, id est angelicæ creatione præterita; ne forte, si eam perscrutaretur et ad Creatoris sui laudem ejus excellentiam ostenderet, minus hominem ad amorem Dei alliceret, qui sibi aliam præferri naturam conspiceret. Præmittens itaque terram in creatione sua inanem et vacuum existisse, quomodo postmodum ejus inanitati et vacuitati divina operatio consuluerit posteriorum dierum operibus declarat. Inanem, dicit terram a fructu, quem nondum produxerat; vacuum, ab habitatore, non solum homine, verum etiam ab omni penitus animantium genere, cum nulla adhuc animantia vel terrestria vel aquatica mansio contineret, quæ utraque, ut diximus, terræ vocabulo comprehendit. Terram itaque dicit, secundum quod expositum est, hanc ex elementis gravibus constantem inferiorem mundi regionem. Et notandum quod, dum ait, *terra autem erat inanis et vacua*, subinnuit ex illa apposita conjunctione adversativa de cælo non sic esse intelligendum, cum videlicet angeli vel ante ipsum cælum vel cum cælo creati esse intelligantur, qui

quasi cœlestes habitatores dicuntur, ut, licet eorum creationem propheta non exsequatur, intransi-
iū tamen eam perstringat, ne quid ejus narrationi
de divinis operibus decesse videatur.

Et tenebræ erant super faciem abyssi. Abyssum, id est profunditatem, vocat totam illam confusam necdum distinctam, sicut postmodum fuit, elementorum congeriem. Quam quidem confusionem nonnulli philosophorum seu poetarum chaos dixerunt: quod enim profundum est minus apparet et visui patet. Illam itaque elementorum congeriem nondum per partes ordinatas distinctam, ut cognitioni nostræ vel visui patere posset, etiamsi jam homo creatus esset, abyssum nominat; faciem vero qua unusquisque cognoscitur pro notitia ponit. Facies ergo abyssi tenebris obducta erat, id est notitia illius congeriei ex prima confusione præpediebatur, ut nequaquam se visibilem præberet, vel aliqua ejus utilitas in laudem Creatoris adhuc appareret.

Et Spiritus Domini ferebatur super aquas. Hebraicum habet, *volitabat super faciem aquarum*. Translatio vero quædam habet, *fovebat aquas*, quædam, *ferebatur super aquas*, sicut habet præsens quam præ manibus habemus, ac primum nobis occurrit exponenda. Quantum ergo nobis videtur, aquarum etiam nomine fluidam illam atque instabilem congeriem nondum certa partium suarum collocatione firmatam comprehendit. Super hanc itaque Spiritus Domini ferebatur, quia ut eam ordinaret, tanquam imperio suo subjectam divina disponebat gratia, ne videlicet ulterius esset inanis aut vacua, seu tærebrosa vel fluida. Quid enim Spiritus Dei nisi ejus bonitas intelligitur, cujus participatione sunt bona universa? Quæ videlicet Dei bonitas, quia nondum in illa elementorum confusione apparebat, superferri potius illi quam inferri dicebatur, quia nondum in ea operatus fuerat unde aliquid utilitatis ipsa prætenderet. Unde nec in ejus commendatione: dicitur vidit Deus quia bonum est, sicut in commendatione reliquorum operum. Diligenter etiam dicit, *ferebatur super aquas* potius quam erat, quasi ostendens eum habere quemdam transitum in istis, ut de tenebris ad lucem produceret, non in eis permanentiam habere, quas nequaquam in hac confusione proposuerat relinquere.

Alia etiam, ut diximus, translatio habet, *et Spiritus Domini fovebat aquas*, in ore videlicet avis, quæ ovo incumbit, ut ipsum foveat atque vivificet; unde et bene vivificatorem Spiritum sanctum appellamus. Bene autem ovo nondum vivificato aut formato illa confusa congeries comparatur, in qua tanquam in ovo quatuor in se continenti quatuor elementa comprehenduntur. Est quippe in ovo testa exterior; deinde intus tela, id est cartilago quædam testæ adhærens; ac postmodum albugo; denique medium illud ovi quasi medulla ejus. Quod quidem medium ovi quod vitellum dicimus, quasi terra est in muado: albugo quasi aqua terræ ad-

A hærens; tela tanquam aer; testa ut ignis. Ex vitello autem et albugine ovi constat pullum in eo formari et nasci; et ex terra vel aqua cuncta produci ac formari animantia liber iste commemorat. Sicut igitur avis ovo incumbens et ei nimio affectu se applicans ipsum calore suo fovet, sicut dictum est, pulum format atque vivificat: sic divina bonitas quæ Spiritus sanctus intelligitur, et proprie charitas Dei dicitur, quæ infusa cordibus fidelium ea fervere in Deum facit, et sic quodam suo fotu calentia reddit, illi adhuc fluidæ et instabili congeriei, quasi aquis præesse dicitur, ut inde postmodum animantia producat, quia sic eam quasi sub se habebat, hoc est in sua potestate, ut inde postmodum hominem et animantia cætera quasi de ovo pullum formaret, ac formata vivificaret.

Notandum vero quod ubi nos dicimus *Spiritus Domini ferebatur super aquas*, pro spiritu Hebraicum habet *ruauh*, quod tam spiritum quam ventum figurat: Et pro eo quod dicimus, *ferebatur super aquas*, in Hebræo est, *volitabat super faciem aquarum*, ut supra quoque meminimus. Ex quo et volitans alibi in eodem propheta reperitur, cum dicitur: *Sicut aquila provocans ad volandum pullos et super eos volitans* (*Deut. xxxii, 11*). Quod itaque dicitur ventus Dei jam tunc super faciem aquarum volitare, id est ventilare, tale est fortassis juxta litteram ac si diceretur quod jam tunc ventus a Deo aquis immissus, earum superiorem partem, quam semper constat leviolem esse in omni aquarum congerie, sursum agitabat, ut videlicet postmodum suspensæ firmarentur. Cum enim postmodum ait: *Fiat firmamentum in medio aquarum*; et rursum: *Divisit aquas quæ erant sub firmamento ab his quæ erant super* (*ibid., 7*), innuit jam eas fuisse divisas, sed nondum esse firmatas. Nec mireris hoc loco ventum a Domino aquis immissum Spiritum Domini a Moyse dici, cum hoc idem propheta tanquam in consuetudine habens alibi dicat: *In spiritu furoris tui congregatæ sunt aquæ* (*Exod. xv, 8*). Et rursum: *Flavit spiritus tuus et operuit eos mare* (*ibid., 10*). Nec mirum ventum a Domino immissum spiritum ejus vocari, cum malignus quoque spiritus nonnunquam ab eo furere permissus spiritus Domini malus nuncupetur, sicut in Saule legimus.

Bene autem ventus aquis immissus et eas sustollens, ut universum tegerent mundum, typum nostræ regenerationis ex aqua et spiritu præsignabat. Hoc enim elementum Spiritus sanctus cæteris dignitate præfecit ac superposuit, dum hoc ei sui gratiæ beneficium contulit, ut quorumlibet hominum aqua baptismatis perfusorum universa peccata sic tegerentur vel delerentur, ut nec satisfactio pœnæ corporalis restaret.

Si quis etiam hoc ad naturalem ordinem elementorum ita referat, ut aerem aqua circumfusum dicat, sicut aqua terram tunc omnino ambibat vel cœlum aerem ambit, et tale sit spiritum tunc illum

volitare super aquas quasi mobili sua levitate illas ambire. Videtur hæc quoque sententia naturali rerum ordini consentire, nisi forte quod cum de aere dicitur spiritus, additur Domini : quod nequam de terra vel cæteris dictum est elementis. Sed fortasse tanto id diligentius propheta scripsit, quanto perfectius rem gestam simul et mysticam comprehendit. Tale est ergo, *Spiritus Domini volitabat, super aquas*, ac si diceret : Ventus in eis spirabat, typum gerens Spiritus sancti, aquas in baptismum sua gratia secundaturi et quasi hoc beneficium eis inspiraturi.

Cum ergo propheta de cælo et terra manifestam prius fecisset mentionem, dicens : *Creavit cælum et terram*, et in hoc patenter duo elementa comprehendisset, ignem videlicet ac terram, præsertim cum nomine cæli et terræ non nisi terrenum elementum et igneum ex quo est, extrema mundi spatia, hoc est ætherea, quæ proprie cælum dicitur, intelligi soleat, duo quoque alia, scilicet aquam et aerem consequenter exprimere curavit; quæ dum non creari tunc sicut illa patenter dixerit, quamvis, ut diximus, hæc quoque in eorum nominibus comprehendat, curavit manifeste nunc ea distinguere, ut diligenter totam mundi constitutionem in quatuor istis consistere declararet.

Dixit quoque Deus : Fiat lux. Dictum ipsius Dei est Verbum Patris, quod ejus coæternam Sapientiam intelligimus, in qua primitus omnia disponuntur quam opere compleantur, sicut scriptum est : *qui fecit quæ futura sunt* : fecit, inquam, disponendo antequam faceret opere complendo. Sicut est itaque verbum oris, ita et verbum dicitur cordis, juxta illud : *In corde et corde locuti sunt* (Psal. xi, 3). Cum igitur propheta in diversis rerum creationibus faciendis præmittit : *Dixit Deus*, et ad dictum statim effectum adjungit, dicens : *Et factum est*, ita cuncta Deum condidisse in Verbo, hoc est in Sapientia sua ostenditur, id est nihil subito vel temere, sed omnia rationabiliter ac provide. De quo et Psalmista : *Dixit, inquit, et facta sunt* (Psal. xxxii, 9), id est ratione et providentia præeunte cuncta condidit sive ordinavit. Qui etiam alibi verbum hoc apertius demonstrans non esse verbum audibile et transitorium, sed intelligibile ac permanens, ait : *Qui fecit cælos in intellectu* (Psal. cxxxv, 5); primo videlicet per rationem apud se eos constituendo quam opere complendo; quasi bina sit omnium rerum creatio : una quidem primum in ipsa divinæ providentiæ ordinatione, altera in opere. Secundum quas etiam duas creationes duos esse mundos, unum videlicet intelligibilem, alterum sensibilem astruxere philosophi. Quod nec ab evangelica dissidet disciplina, si sententiæ veritatem magis quam verborum attendamus proprietatem. Scriptum quippe est in Evangelio de hoc ipso Dei Verbo : *Quod factum est in ipso vita erat* (Joan. i, 3). Quod

A tamen philosophi ipsum etiam divinæ providentiæ conceptum mundum appellant, ab ecclesiasticæ locutionis usu plurimum dissentire videtur. Unde Augustinus in primo Retractionum (15) : « Displicet, inquit, mihi quod philosophos non vera pietate præditos dixi virtutis luce fulsisse. Et quod duos mundos, unum sensibilem, alterum intelligibilem sic commendavi tanquam hoc etiam Dominus figurare voluerit, quia non ait : Regnum meum non est de mundo, sed, *Regnum meum non est de hoc mundo* (Joan. xviii, 36). » Item, nec Plato quidem in hoc erravit quia esse mundum intelligibilem dixit, si non vocabulum quod ecclesiasticæ consuetudini in re illa minime usitatum est, sed ipsam rem volumus attendere, mundum quippe ille intelligibilem nuncupavit ipsam rationem qua fecit Deus mundum. Quam qui esse negat, sequitur ut dicat irrationabiliter Deum fecisse quæ fecit. Idem De Civitate Dei libro decimo sexto hanc internam Dei locutionem, et intellectualem non audibile verbum diligenter describens (16) : « Dei, inquit, ante factum suum locutio ipsius, facti sui est incommutabilis ratio, quæ non habet sonum strepentes atque transeuntem, sed inde sempiternam manentem et temporaliter operantem. »

Quod itaque dictum est : *Dixit Deus : fiat lux; et facta est lux*, tale est quod sicut prius in verbo mentis ordinavit aut propria ratione faciendum esse decrevit, ita postmodum opere complevit. Lucem vero istam quæ prædictas tenebras removet, ipsam sequentium operum distinctionem accipimus, qua videlicet confusa illa congeries, quæ se nondum visibilem præbebat nec usui apta alicui cognosci poterat, vel ad quid creata esset ex ipsa adhuc percipi valebat, ad eam ordinationem perducta est, ut jam se omnino ipsis aptam præberet. *Et facta lux*, hoc est juxta hoc quod in verbo mentis suæ Deus ordinaverat opere complevit, illis videlicet confusionis quas diximus tenebris sequentis distinctionis luce remotis.

Nec est prætereundum quod superius in creatione cæli et terræ non est scriptum : *Dixit Deus, et factum est ita*, sicut in sequentibus per singula opera scriptum videmus; sed quasi primo tacuit Deus et a luce loqui exorsus est. Bene equidem; quasi enim imperando dicit Dominus, *fiat* et ei subjecta famulatur creatura, quantumcunque irrationalis sit vel bruta, tanquam ejus audierit atque intellexerit imperium, sicut et Jeremias meminuit dicens : *Perfecit terram et adimplevit eam pecudibus, vocavit eam et audivit in tremore; stellæ autem dederunt lumen in custodiis suis, et lætatae sunt, vocatae sunt et dixerunt : Adsumus; et luxerunt cum joeunditate* (Baruch. iii, 32). Quomodo itaque nondum creata materia nec adhuc existente, cui imperaretur, verba imperii convenienter dicerentur? Præterea dictum illud Dei, hoc est Verbum ipsius,

(15) Patrol. tom. XXXII, col. 388.

(16) Patrol. tom. XLI, col. 484.

de quo scriptum est : *Erat lux vera quæ illuminat omnem hominem, etc.* (Joan. 1, 9). Bene tunc primo propheta demonstravit, cum ad lucem operum Dei pervenisset, per quam quidem lucem operum Deus homini quodammodo loqui et seipsum manifestare primo incepit, sicut et Apostolus patenter edocuit, dicens : *Invisibilia enim ipsius a creatura mundi per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur, etc.* (Rom. 1, 20). Dum igitur illa adhuc confusa congeries nec visui nec notitiæ se præberet humanæ, nec alicui apta usui, vel angelo vel homini, si jam esset creatus, appareret, quasi tacuisse Deus ostenditur ; quia nondum tale quid in illa egerat, unde aliquid ipse loqui valeret, hoc est humanam instruere rationem atque aliquam excellentiæ suæ præbere notitiam.

Notandum vero in hoc ipso Genesis exordio fidei nostræ fundamentum circa unitatem Dei ac Trinitatem prophetam diligenter expressisse. Cum enim dixerit *Spiritus Domini*, simul et personam Spiritus sancti et Patris, a quo ipse Spiritus, ut beatus meminit Augustinus, principaliter procedit, manifeste distinxit. In eo vero quod addidit : *Dixit Deus*, dictum ipsius Dei, id est Verbum ejus, quod est Filius, cum ipso pariter Patre patenter expressit. Nemo etenim sani capitis ita desipere potest, ut hoc dictum corporale æstimet, cum nec corporalis sit divinitas, nec loqui corporaliter habeat, nec adhuc cui eum loqui corporaliter oporteret, assisteret. Ubi autem nos dicimus : *Creavit Deus*, pro eo quod est *Deus*, in Hebræo habetur *Eloim*, quod divinarum personarum pluralitatem ostendit. El quippe singulare est quod interpretatur *Deus* ; *Eloim* vero plurale est, per quod diversitatem personarum, quarum unaquæque Deus est, intelligimus. Unde autem dictum est : *Eloim creavit*, non creaverunt ? ut videlicet ad plurale nomen singulare verbum referretur ; quatenus insinuaretur in tribus illis personis non tres creatores, sed unum tantum debere intelligi. Cum igitur dixit *Eloim creavit*, in quo divinas personas pariter cooperari docuit, profecto indivisa esse opera Trinitatis præfixit. Cum autem postmodum, ut diximus, Patris et Spiritus et Verbi personas distinxit, in quo illa consisteret Trinitas determinavit.

Notandum vero pro eo quod dicimus : *Fiat lux, et facta est lux*, in Hebræo haberi : *Sit lux, et fuit lux* ; et similiter in cæteris quæ sequuntur ubicunque nos habemus : *Dixit Deus, Fiat hoc, et factum est ita*, in Hebræo est : *Sit hoc, et fuit ita*. Quibus fortasse verbis maxima celeritas divinæ operationis exprimitur. Quippe dum aliquid sit quod nondum est, aliqua mora in faciendo esse potest. Cum vero dicitur, sit et fuit, nulla interposita mora perfectio rei ostenditur.

Et vidit Deus lucem, quod esset bona. Cum dicitur in diversis operibus Dei post eorum consummationem, quia vidit Deus quod esset bonum, tale est ac si diceretur : Intellexit nihil ibi per errorem

factum quod sit corrigendum, etiam aliquid comparatione præcedentis imperfectionis esse perfectum innuitur. Bene lucem, id est distinctionem operum, Deus approbat, quia per eam excellentiæ suæ laudem nobis manifestat, quoniam laus operis in artificem redundat. Unde etiam de his quæ propter hominem facit, cum dicitur ipse videre quia bona sint, nullo modo rectius intelligi puto quam quod ea sic ordinat, ut nos etiam illa bona esse videre faciat, sicut et Abraham dicit : *Nunc cognovi quod timeas Dominum* (Gen. xxii, 12), id est cognosci feci. Hinc est quod secundæ diei opera in suspensione scilicet superiorum aquarum miniciæ approbare dicitur, cum nos id minime laudare faciat, cujus operis rationem vel utilitatem nequam percipimus.

Et divisit lucem a tenebris. Hoc est operatione sua perfectum discevit ab imperfecto et distinctum a confuso. Superius autem ubi ait : *Dixitque Deus : Fiat lux, et facta est lux*, ad imperium quidem Dei lucem esse factam monstravit. Hic vero cum ait : *Et divisit lucem a tenebris*, per ipsum quoque hanc distinctionem operum, quam lucem appellat, factam esse demonstrat, ut idem ipse materiæ Creator pariter et formator intelligatur, eique tota laus tam de creatione materiæ quam de operum formatione tribuatur.

Appellavitque lucem diem, et tenebras noctem. Hoc est fecit eam hac appellatione dignam, ut videlicet ipsa operum facta distinctio per similitudinem dies appelletur, et illa quæ præcessit infusio nox dicatur, quæ etiam superius tenebræ dicebatur.

Et factum est vespere et mane dies unus. Diem unum hic vocat totam illorum operum Dei consummationem, prius in mente habitam et in opere postmodum sexta die completam. Vesperam autem hujus totius temporis quod hic unum diem appellat, totam illam operationem Dei vocat, secundum quod prius in ejus mente latebat, antequam per effectum ad lucem prodiret. Ac rursus ipsam eandem operationem mane nuncupat secundum quod opere postmodum completa sese visibilem præbuit. Divinæ itaque mentis conceptum in dispositione futuri operis vesperam dicit, mane vero appellat ipsam conceptus illius operationem et divinæ dispositionis effectum in sex diebus consummatum. Cum itaque dicitur : *Et factum est vespere et mane dies unus*, tale est ac si diceretur : Eadem est operatio, quæ in mente Dei tanquam in vespere prius latebat et quæ postmodum per effectum operum ad lucem erupit ; quod est dicere : Sicut prius mente concepit, ita postmodum opere consummavit, juxta quod scriptum est : *Quod factum est, in ipso vita erat* (Joan. 1, 3). Quasi enim de sihu quodam secreti sui singula Deus producit, dum exhibet opere quod ante conceperat mente ; nec a conceptu dissidet opus, dum quod mente disponitur opere completur. Cum itaque tam vespere quam mane to-

tam divinorum operum summam, ut dictum est, comprehendat, tam videlicet conceptorum mente quam exhibitorum opere, bene dictum est dies unus potius quam dies primus, cum omnia comprehendat opera, nullus est operum dies respectu cuius primus hic dici possit. Unitas vero hæc dici magnam divinorum operum concordiam et convenientiam demonstrat, in illa scilicet totam diversorum operum summa. Hunc vero unum diem magnum, totum videlicet tempus illud divinorum operum ipse in sequentibus propheta declarat dicens: *Istæ sunt generationes cæli et terræ, quando creatæ, sunt in die quo fecit Dominus cælum et terram et omne virgultum agri, etc.* (Gen. 11, 4.) Cum vero in sequentibus dicit diem secundum et tertium, etc. diem primum intelligit quo cælum et terra creata sunt, sicut dictum est: *In principio creavit Deus cælum et terram*, in quo etiam lux est creata vel a tenebris divisa. Ad opera quippe primæ diei sola creatio cæli et terræ pertinet quæ primo diei deputanda est, respectu cuius videlicet primæ diei secundus aut tertius dies dicatur, ut tale sit in principio creavit ac si diceretur: In prima die, hoc est ante cætera quæ sequuntur opera. Prius quippe materiam creari oportuit quam formari. Si quis tamen quod dicitur: *Et factum est vespere et mane dies unus*, ad opus solummodo primæ diei referre velit, sicut et in cæteris diæbus de operibus eorum fit, nihil impedit; nam et ipsam materiam sicut et materiata prius in mente Deus habuit, velut in vespere, antequam per creationem produceret in mane.

DE SECUNDA DIE.

Dixit quoque Deus. Notandum vero quod in his dictis divinis nostra translatio habet aliquando: *Dixit quoque Deus*, aliquando: *Dixit vero Deus*, vel *autem*, vel *etiam*, quod idem est, aliquando sicut superius: *Dixitque Deus*, cum Hebraica veritas ubique habeat: *Dixitque Deus*. Quæ quidem veritas Hebraica juxta superiorem nostram expositionem huic loco maxime congruit, ut videlicet dicatur *Dixitque Deus* potius quam *Dixit quoque Deus*. Cum, ut diximus, in luce facta omnium sequentium operum distinctio intelligatur, nequaquam proprie ista conjunctio quoque quoddam augmentum dicti significans supponi hoc loco debuit; cum jam videlicet hujus diei operatio sicut et cæterorum in luce facta sit comprehensa. Cum ergo in Hebraico dicitur: *Dixitque*, ut scilicet qualiter ista lux facta sit distinguatur, ita est ad superiora continuandum, tanquam si dicatur: *Facta est lux*, id est distinctio præcedentis confusionis, sicut dixit Deus, et ita facta est ad imperium dicti ejus, sicut tam nunc quam postmodum distinguitur. De cuius quidem distinctionis opere primo nunc dicitur: *Dixitque Deus*, etc. Dixit Deus, id est in Verbo sibi coæterno, sicut jam determinatum est, id est in ipsa propriæ Sapientiæ providentia prius id disposuit quam opere completeret.

Fiat firmamentum in medio aquarum, et dividat aquas ab aquis. Firmamentum vocat acreum simi-

liter simul et æthereum cælum, de quibus dictum est, *et aquæ quæ super cælos sunt* (Psal. cxlviii, 4), quæ utraque nunc interjacent inter has aquas interiores sive terram, et illas superiores aquas. Quod quidem ideo firmamentum dicitur, quod superiores aquarum fluidam naturam ne inferius defluant et relabantur propria interpositione confirmat. Unde Hieronymus Samaim Hebraice, id est *cælos*, æthereum scilicet atque acreum, quos hic firmamentum Moyses appellat, ex aquis dicit sortiri vocabulum, id est pro eo sic appellatum, quod aquas ita superius firmat, ne inferius defluant.

Quæritur autem quomodo ignis et aer aquæ substantiam quæ ponderosior est sustentare valeant. Sed profecto tanta potest esse raritas atque subtilitas illarum aquarum, et tanta ignis et aeris massa quæ ei subjacet, quod ab istis illæ sustentari queant; sicut ligna et nonnulli lapides ab aquis, quamvis ipsa terrenæ sint et gravioris naturæ. Quis etiam nesciat vicinum aerem, quamvis aquis levior sit, eas tamen exhalatione terræ vaporaliter tractas, antequam in guttas conglobentur, suspendere atque sustentare? Si ergo his aquis vaporatis, illæ superiores rariores sunt ac minus corpulentæ, cur non ab igne simul et aere subjacentibus sustentari perenniter valeant, sicut illæ corpulentiores ab aere solo suspenduntur ad horam? Nam et nubes densas et ingentia draconum vel avium corpora ab aere sustentari manifestum est. Nec quisquam fidelium dubitat humana corpora, quamvis terrenæ naturæ sint, tantæ subtilitatis ac levitatis, post resurrectionem futura, ut non solum super cælos consistere queant, verum etiam ubicunque voluerit Spiritus sine dilatione transferantur. Præterea quis nesciat inclusum aerem in vesica circumstantem pellem vesicæ undique suspendere atque sustentare, licet ipse omnino pelle illa sit levior? Imo etiam quantamcunque corporum molem sustentare posset quandiu inclusus cohiberi posset. Sic et illa aeris et ignis congeries, atque globus in illa aquarum corpulentia conclusus, nequaquam levitate sui eas suspendere vel sustentare impeditur. Nec ullo modo labi aqua illa circumfusa posset, qua undique ignem et aerem cohibet, donec ei ignis vel aer in aliquam partem cederet; quoniam locum unius corporis nullatenus alterum occupare potest, nisi illo primitus inter recedente. Undique vero aer ipse et ignis, ne devolare fortassis possint, circumstantibus aquis comprimuntur et undique superpositas habent aquas, quomodo in omni globo quæ exteriora sunt superiora sunt. Ut autem cohibere illa et comprimere possint, aliquid gravitatis inesse necesse est, et ita moderate, ut ab illis queant sustentari. Constat vero, ut dictum est, duo tantum elementa gravia esse, terram scilicet atque aquam et terram graviorem aqua. Unde ut moderatior esset gravitas aquam potius quam terram superponi oportuit, quæ et facilius sustentari a levibus potuit. Denique in his corporibus, quæ ex quatuor con-

stant elementis, tam animatis quam inanimatis, A quis rationabiliter negare possit, hæc quatuor elementa tali sibi modo copulari, ut nonnullæ particulæ leviorum elementorum aliquibus particulis graviorum supponantur? Non enim alicujus magni corporis inferiores partes ita prorsus ignei vel aerii elementi admistione penitus carent, sicut nec superiores ab aqua et terra prorsus sunt immunes; sed tam superiores quam inferiores hujus corporis partes ex quatuor constant elementis, congrua quadam naturali moderatione sibi colligatis, juxta illud quod ad Deum dicitur : *Qui numeris elementa ligas*. Quid ergo mirum si in compositione mundi aqua igne vel aere gravior superponi potuit illis, et ab eis etiam sustentari?

Nonnulli autem aquas illas superiores glaciali B concrectione solidatas atque in crystallum induruisse astruxerunt. Quod quidem si ita est, quanto magis sunt solidæ, tanto vehementius conclusum ignem et aerem cohibent ne aliquo abscedant et tanto fortius ab ipsis sustentantur; imo fortassis nec jam ab eis sustentari eas necesse est, quæ jam fluidæ non sunt, sed in crystallum solidatæ. Unde Josephus *Antiquitatum* lib. primo : « Secunda die cælum super omnia collocavit, eumque ab aliis distinguens in semetipso constitutum esse percepit; et ei crystallum circumfigens, humidum esse et pluviale ad utilitatem quæ fit ex imbribus terræ congruè fabricatus est. » Hieronymus ad Oceanum de unius uxoris viro (17) : « Inter cælum et terram medium extruitur firmamentum, et juxta Hebraici sermonis etymologiam cælum, id est *samaim* ex aquis sortitur vocabulum, ut aquæ quæ super cælos sunt in laudes Domini separentur. Unde et Ezechiele crystallum super cherubim videtur extensum, id est compactæ et densiores aquæ. » Beda De rerum naturis : Cælum superioris circuli virtutes continet angelicas, quæ ad nos exeuntes ætherea corpora sumunt, ut possint hominibus etiam in edendo similari, eademque ibi reversæ deponunt. Hoc Deus aquis glacialibus temperavit, ne inferiora succenderet elementa, dehinc inferius cælum nuncupans firmamentum propter sustentationem superiorum aquarum; item aquas super firmamentum positas cælos quidem spiritualibus humiliores, sed omni creatura corporali superiores. »

Quidam ad inundationem diluvii reservatas, alii vero rectius ad ignem siderum temperandura suspensas affirmant. Beatus vero Augustinus istas opiniones prætermittens de aquis illis superioribus, utrum videlicet glaciales sint vel non, vel quas in se habeant utilitates, ait : « Sane quales ibi aquæ sint, quosve ad usus reservatæ, Conditor ipse noverit, esse tamen eas ibi Scriptura testante nulli dubium est. » Quod ergo tantus doctor quasi dubium sibi reliquit, affirmare nobis arrogantissimum videtur. Quod vero nonnulli opinati sunt eas ibi constitutas et reser-

vatas ad inundationem diluvii, ut inde scilicet labentes abundantia sui terram cooperirent, frivolum omnino deprehenditur. Cum enim Psalmista longe post diluvium existens dicat : *Et aquæ quæ super cælos sunt laudent nomen Domini (Psal. cXLVIII, 4)*, profecto ibi nunc quoque sicut ante constat eas existere. Quippe non ait, quæ erant, sed *quæ sunt*. Quod si pars quædam inde sit delapsa, nequaquam firmamentum illi parti fuit interpositum, quod nequaquam ita eas firmavit, ut non ulterius laberentur. Constat etiam, ut Genesis refert, diluvium ex abundantia pluviarum fuisse, ruptis etiam fontibus abyssi magnæ; quibus postea clausis et prohibitis pluviis, ipsum diluvium cessavit. Certum autem habetur pluvias nequaquam oriri nisi terrarum exhalatione, cum sol videlicet eas calefaciens vaporazione sui aquas tenues tanquam in fumo ex calefactione terræ conscendentes attrahit. Non itaque illa aquarum abundantia, quæ in pluviis fuit, de supernis sed infimis originem habuit. Ubi et cum jam diluvio cessante additur non solum quia pluviz sunt prohibitz, sed etiam quia clausi sunt fontes, manifeste innuitur totam illam aquarum in diluvio abundantiam non nisi de inferioribus aquis fuisse, quæ in die tertia congregatæ sunt ut appareret arida. Quod vero dictum est quia cataractæ cœli in diluvio sunt apertæ et facta est pluvia, cælum ipsum aereum unde pluvia manat, non æthereum dicit; cataractas vero non arcta foramina dicens, abundantiam pluviz insinuat, tanquam tunc nihil dubium vel aquæ vaporatæ aer uspiam retineret. Atque itaque desuper in pluviam labente, et obstruis terræ foraminibus, terram undique aquis cooperiri necesse fuit, sicut et in die tertia antequam illæ eadem aquæ inferiores in unum congregarentur locum ut appareret arida. Quid ergo suspensio illa aquarum utilitatis habeat, quod nec a sanctis certa sententia definitum est, difficillimum disseri arbitror. Illa tamen nobis probabilior videtur opinio, ut ob hoc maxime ad calorem temperandum superioris ignis constituerentur, ne fervor ille superior vel nubes ipsas vel aquas inferiores omnino attraheret, cum sit vis ignis naturaliter attractiva humoris : unde et phlebotomi cum vasculis appositis sanguinem extrahere volunt, inclusis stupis ignem immittunt, ut calore ignis humorem attrahant sanguinis.

Et notandum quod ubi nos dicimus *Fiat firmamentum in medio aquarum*, {Hebræi habent : *sit extensio infra aquas*; hoc est intervallum quo ipsæ ab invicem in perpetuum separentur ne se ulterius contingant; sicut scriptum est : *Extendens cælum sicut pellem; qui tegis aquis superiora ejus. (Psal. CIII, 2)*. Et alibi : *Congregans sicut in utre aquas maris (Psal. xxxii, 7)*. Illa igitur extensio, qua superiores et inferiores aquæ separantur, quasi pellis interjacens inferiores aquas tanquam utrem concludit et

(17) Patol. tom. XXXI, col. 659.

superiores quasi firmamentum suspendit atque A sustentat. Cum autem ait : *Divisit aquas quæ erant sub firmamento*, etc., tale videtur esse ac si diceret . Divisit quæ jam divisa erant. Non enim ait : quæ nunc sunt sub firmamento et quæ super , sed quæ jam tunc erant Ex quo manifestum est a prima die jam aquas super ætherem constituisse, sive flatu venti, ut diximus, illuc superjectas, sive ibi in ipsa sua creatione factas et circumductas universo mundo, non de inferioribus illuc flatu aliquo venti sublatas. Quod ergo nunc dicitur in secunda die divisas aquas quæ erant super ab his quæ erant subtus, divisionem istam per interpositionem firmamenti intelligit ita eas in secundo die firmatas esse, ut ulterius labi non possent. Quamvis enim in prima die jam ibi essent, non tamen jam ibi firmatæ erant, ut labi non possent, quod secunda die factum est, in qua firmamentum B dicitur. Hebraicum tamen ubi nos habemus : *divisit aquas quæ erant sub firmamento*, etc., non habet *erant*, quoniam verbo substantivo aut vix aut nunquam utitur, et absque hoc verbo enuntiationes facere consuevit, veluti cum dicitur, *Beatus vir*, pro Beatus est vir. Tale est itaque quod ibi habetur ac si diceretur : Divisit aquas quæ sub firmamento ab his quæ super firmamentum. Ubi quidem si subintelligatur, *sunt*, quod est in præsens verbum, sicuti cum dicitur *Beatus vir*, pro Beatus est vir, tale est quod propheta ait : Divisit tunc quod nunc sub firmamento, etc., quoniam in ipso C tempore prophetæ qui loquitur et firmamentum jam olim existeret factum, et divisio aquarum erat per interpositionem ipsius sicut et modo.

Si quis autem requirat quanta mora ibi fuerint antequam firmarentur, volens cognoscere quæ fuerit illa prima dies ante secundam, sciat istos sex dies quibus mundus perfectus est, nequaquam mensurari debere secundum dies istos quos nunc habemus ex solis illuminatione, præsertim cum nondum sol in illis tribus præcedentibus diebus factus esset. Cum ergo dies in his operibus Dei computamus et dicimus quod factum est vespere et mane dies unus, nequaquam diem vel vesperam vel mane juxta dies nostros quos nunc habemus accipimus, sed unam et aliam diem secundum operum distinctionem intelligimus, ut prima videlicet dies dicatur prima Dei operatio, per quam ipse prius operatus est, unde nos illuminare de sua notitia posset, juxta illud quidem Apostoli : *Invisibilia enim ipsius*, etc. Etsi enim materia illa informis primo die creata minus sufficiens esset ad notitiam vel laudem Creatoris quandiu in illa confusione vel informitate sui permaneret, illa tamen primæ creationis confusio postea formanda atque distinguenda in hunc mundi ornatum quo nunc utimur, et quem necessarium nobis intelligentes, Deum inde laudamus, non immerito prima dies dicta est, quia inde humanæ notitiæ circa Deum exordium cœpit. Prius quippe cœlum et terram creari necesse fuit,

PATR. CLXXVIII.

hoc est materiam futurorum in elementis præparari, quam eam in opera subsecuta formari. Primam itaque diem dicit, ut jam supra meminimus, primam materiæ creationem in elementis. De vespera quoque et mane hujus diei sicut et cæterorum jam dudum docuimus.

Nunc autem, ut ad intermissa non dimissa redeamus, sciat lector nos hæc interposuisse, nec cum audit unam diem vel aliam a propheta dici, moras istas temporis intelligat, quas nunc in diebus nostris accipimus, sed diversitatem dierum ad diversitatem operum referat, quantameunque moram in successione vel operatione sui habentium. Nemo igitur miretur, cum audit secunda die aquas firmari jam super cœlos existentes, tanquam aliqua mora fuerit inter illam earum existentiam et firmationem ipsarum, cum videlicet statim postquam ibi fuerint, firmatæ sint ibi. Quod ergo nunc dicitur : *Fiat firmamentum*, vel *Divisit aquas quæ erant*, etc., ista firmatio earum vel divisio ita est accipienda, ut sine dilatione, postquam ibi fuerunt in indissolubilem glaciem tanquam crystallum induratæ, sic stabilirentur et firmarentur per interpositionem ætheris et aeris, ne ad inferiora dilaberentur, quamvis ex natura elementi aquatici aliquid ponderositatis haberent, et juxta philosophos omnia pondera nutu suo ferantur in terram.

Forte et hoc aliquis requirit, si, ut dicitur, aquæ illæ superiores igni superpositæ in glaciem duruerint, qua vi naturæ id factum sit. Ad quod primum respondeo nullatenus nos modo, cum in aliquibus rerum effectis vim naturæ vel causas naturales requirimus vel assignamus, id nos facere secundum illam priorem Dei operationem in constitutione mundi, ubi sola Dei voluntas naturæ efficaciam habuit in illis tunc creandis vel disponendis, sed tantum ab illa operatione Dei sex diebus illa completa. Deinceps vim naturæ pensare solemus, tunc videlicet rebus ipsis jam ita præparatis, ut ad quælibet sine miraculis facienda illa eorum constitutio vel præparatio sufficeret. Unde illa quæ per miracula fiunt magis contra vel supra naturam quam secundum naturam fieri fatemur, cum ad illud scilicet faciendum nequaquam illa rerum præparatio prior sufficere possit, nisi quamdam vim novam rebus ipsis Deus conferret, sicut et in illis sex diebus faciebat, ubi sola ejus voluntas vim naturæ obtinebat in singulis efficiendis. Quæ quidem si nunc quoque sicut tunc faceret, profecto contra naturam hæc fieri diceremus : veluti si terra sponte sua sine seminario aliquo plantas produceret, vel bestias ex se vel aqua volucres formaret. Naturam itaque dicimus vim rerum ex illa prima præparatione illis collatam ad aliquid inde nascendum, hoc est efficiendum sufficientem. Nemo ergo quærat qua natura illas superiores aquas super ignem constitutas duruerit in glaciem, vel eas etiam sursum extulerit, cum tunc sola ejus voluntas, ut dictum est, vim naturæ obtinuerit : quam et Plato in rebus efficiendis

24

sive conservandis omni natura earum validiorem esse proficitur, ubi.... Deum in Timæo suo loquentem ad sidereos deos introducit, cum ait: « Immortales quidem nequaquam, nec omnino indissolubiles, nec tamen unquam dissolvemini, nec mortis necessitatem subihitis, quia voluntas mea major est nexus et vegetatior ad æternitatis custodiam, quam illi nexus vitales ex quibus æternitas vestra coaugmentata atque composita est. » Potest et fortassis probabiliter dici quod ipse ventus, qui eas sursum proiecerit, frigiditate sui flatus eam in glaciem astrinxerit, ut ita secunda die firmamentum fieret; eis videlicet tunc ita solidatis, quæ ibi ante fuerant quam sic solidarentur. Quod enim ibi jam essent antequam sic solidarentur, manifeste, ut supra meminimus, insinuat, cum dicitur *quæ erant potius, quam quæ sunt*. Hebraicum tamen, ut jam quoque dictum est, non habet *erant*, quo minus habeat quæstionem.

Et factum est ita. Hoc est firmata est in perpetuum hæc aquarum divisio, ut nunquam ulterius illæ superiores aquæ ad istas inferiores relabantur. Quod quidem ideo dici arbitror, ne quis putaret ex illis superioribus aquis pluviam stillare et adhuc illas superius suspensas fuisse, sicut et Josephus opinatus est, ut supra meminimus.

Vocavitque. Id est fecit per hoc unde ipsum firmamentum appellaretur postmodum a nobis cælum, cum videlicet tam æreum quam æthereum cælum nunc dicamus quasi superiores mundi partes comparatione nostræ habitationis. Cum autem in Hebraico pro cælo *Samaim* habeatur, quod ex aquis, ut dictum est, vocabulum trahit, recte *Samaim* dici videtur pro divisione aquarum vel suspensione et confirmatione illarum superiorum.

Et factum est vespere. Sicut superius vesperam et mane conceptum divinæ mentis et effectum operis accepimus, ita tam in hoc loco quam in cæteris intelligendum est. Tale est ergo cum in hac operatione vel in cæteris dicitur: *Factum est vespere et mane dies unus*, tanquam si diceretur hujus operis effectus qui per hanc diem designatur, ita ad mane productus sicut in vespera fuit, hoc est ita visibili opere completus, sicut in mente divina primo fuit dispositus, tanquam eadem sit sententia cujusque operis in novissimis verbis quæ in prioribus quasi ad principium finis reducat. Idem quippe est quantum ad sensum, cum in singulis operibus præmittitur: *Dixit Deus: Fiat hoc, et factum est*; quod et in fine subponitur, cum dicitur quia hujus diei factum est vespere et mane dies unus, hoc est hujus operationis complexio, sicut ejus in Deo præcesserat dispositio. Notandum vero, ut supra quoque meminimus, non ita in hac die dicitur: *Et vidit Deus quod esset bonum*, sicut in cæteris, hoc est non ita Deum approbasse operationem hujus diei sicut reliquorum, propter eam videlicet causam quam jam reddidimus, hoc est cum nondum nos faciat Deus videre quid boni vel utilitatis habeat

A illa superiorum aquarum suspensio. Sed nec ista divisio aquarum laude digna visa est, cum nondum aquæ divisæ ita collocatæ et stabilitæ erant, ut permansuræ fuerant, et necessarium erat ad creationem rerum futurarum. Adhuc enim inferiores aquæ in unum erant congregandæ, ut apparet arida. Denique nec illam corporalem superiorum aquarum suspensionem, ut universum operirent mundum, commendare propheta voluit, providens baptismum in aquis futurum ad quamlibet peccatorum multitudinem operiendam in his superpositis aquis figurari.

DE TERTIA DIE

Dixit vero Deus: Congregentur aquæ. Inferiorem terræ regionem, in qua hominem Deus creaturus et collocaturus erat ei, prout necessarium erat, præparat; inundantes videlicet aquas a superficie terræ removendo, atque ipsam terram herbis et arboribus venustando.

Quæ sub cælo sunt. Hoc dicitur ad differentiam earum quæ super cælum, id est firmamentum suspensæ sunt.

In locum unum. Hoc est, ut non jam totam cooperiant terram, sed cedentes in unam partem terræ, aliam habitabilem præbeant.

Factumque est ita. Id est cedentibus aquis in unam partem terræ, altera detecta est, sicut scriptum est: *Qui fundavit terram super aquas.* Quasi enim aliquis globus ita in aqua constituitur, ut una pars ejus supereminet, ita ille globus terræ in aquis insedit, ut ex una parte eum mare contingeret, et per venas ejus se infunderet, unde nobis fontes vel flumina nascerentur. Cujus quidem maris aqua in unum modo congregata profundior facta est quam prius esset diffusa, nisi forte id quod per venas terræ immissum est ejus minuat profunditatem.

Et vocavit. Id est vocari dignam fecit aridam, id est siccam illam terram aquis detectam. Terra enim erat etiam cum limosam eam aquæ superfusæ redderent, sed arida nunc facta est, aquis cedentibus.

Congregationesque aquarum. Id est earum continuationes licet diversis locis distinctarum. Apud Hebræos enim cunctæ aquarum congregationes, sive salsæ sive dulces, appellari maria dicuntur. Et nota quod cum in opere secundæ diei præmississet: *Et fecit Deus firmamentum, divisitque aquas, etc.*, postea supposuit: *Et factum est ita.* Quod nequaquam in ista congregatione aquarum nunc facta observavi. Non enim dixit prius, *et congregatæ sunt aquæ*, ut postmodum subderet: *Et factum est ita*; sed tantum dixit quia, *factum est ita*. Si enim hic sicut ibi supposuisset: factum est ita, innuere videretur quod sicut illa suspensio aquarum perpetua est, ita etiam hæc congregatio earum: quod nequaquam verum est, cum eadem aquæ tunc in unum locum adductæ ut apparet arida, in diluvio sint reductæ ut eam contegerent.

Et vidit. Id est sic istam congregationem fecit,

ut bonam esse et ad hæc quæ facturus erat necessariam, postmodum eam videri faceret.

Germinet terra. Id est in se primum concipiat quod deinde proferat, sicut ex conceptu producitur in lucem partus. De quo quidem partu statim adnectit : *Et protulit.* Quod vero interpositum est : *Et factum est ita,* ad conceptum tantum germinationis pertinet. Quod vero statim addit : *Et protulit,* tale est tanquam si diceret : *Et mox germinatum produxit.* Et nota quod cum ex terris vel aquis aliqua procreari vel nasci dicuntur, non sic accipiendum est, ut ex uno tantum elemento constant, sed ex obtinenti nomina sortiuntur, sicut et ipsa ex quibus produci referuntur.

Herbam virentem. Quæ terræ radicitus adhærent, et ex humore aquæ vivere et crescere habent, recte prædictæ dispositioni terræ et aquæ sub una die aggregantur. Notandum vero, ut quibusdam videtur, ex hoc maxime innui mundum verno tempore his adornari, quod his nascituris de terra vel conservandis vernam temperiem necessariam videamus. Sed profecto non video qua ratione hanc temperiem, quam nunc experimur, in vere mundus habere posset, sole nondum condito, ex cujus quidem accessu ipsa nunc fit temperies; imo hac die qua hæc terra protulit frigidius tempus exstitisse videtur quam in hiemalibus diebus quos quantulumcunque sol modo calefacit. Unde ergo secundum naturam rerum terra tunc germinare ista potuerit vel conservare nonnulla est quæstio. Sed sicut jam supra meminimus, in illis operibus sex priorum dierum sola Dei voluntas vim naturæ obtinuit, quando ipsa etiam natura creabatur, hoc est vis quædam conferebatur illis rebus quæ tunc fiebant. Unde ipsa postmodum ad multiplicationem sui sufficeret vel ad quoscunque effectus inde processuros vel tanquam nascituros. Quippe, ut dictum est, nihil nunc naturam aliud dicimus, nisi vim et facultatem illis operibus tunc collatam, unde illa sufficerent ad efficiendum hæc quæ postmodum inde contigerunt.

Potest fortassis et nonnulla naturæ ratio reddi, qua tunc terra producere ista potuerit, quod scilicet illa terræ novitas in producendis vel conservandis plantis vires majores habuerit quam postea, et maxime hoc accepisse ex nimia humectatione sui, quam aquarum abundantia ei contulit antequam congregarentur, et ex calore solis die proximo conditi ad hæc conservanda profecisse, qui fortasse conditus statim calore sui universam temperiem fecit in aliqua terrarum parte, non, ut arbitror, ubique. Nunquam enim eodem tempore omnes regiones æqualiter calent et frigescunt, nec eodem tempore quæ in eis sunt nascuntur vel revirescunt, nec simul ad maturitatem fructus ubique perveniunt, nec in omnibus terris eadem herbæ vel arbores nascuntur. Si igitur omnes herbarum vel arborum species hac die terra protulit, ut in sex diebus Deus opera consummasset, neque simul verna temperies

omnibus terris inesse posset, quid necesse est, ut in vere id fieret, nisi in ea forte parte terræ ubi ver esset? Ex qua quidem parte ad cætera terrarum loca postea transferri et transplantari potuerunt. Verna autem temperies in paradiso jugis esse creditur, et ibi fortassis omnia tunc simul terra producere et conservare potuit, ubi et terra omnibus apta et ipsa temperies cœli convenirent. Scimus autem multa de terra nasci, quorum alia calidam terram desiderant, alia frigidam, alia temperatam; et sic fieri potuit ut quocunque tempore terra germinaret, in diversis locis diversa produceret. Nec tam necessaria videtur temperies ad producendas plantas quam ad conservandos fructus. Scriptura autem de fructibus nullam hic mentionem facit. Sed de fructuosis plantis in paradiso ubi homo collocandus erat, fructus subito cum arboribus produci credimus quantum homini necessarium esset: unde et eos in fructu vetitæ arboris transgressos fuisse Scriptura commemorat, et cæterarum arborum fructus ei fuisse concessos in esum ei necessarios. Nihil tamen impedit, si in diversis terris pro qualitate earum ac diversa temperie cœli diversæ plantæ fructus suos eodem tempore conservarent, vel eadem plantæ in alia terra cum fructu, in alia sine fructu tunc consisterent donec temperies adveniret, sicut quotidie contingit, cum videamus non æque cito terras omnes eosdem fructus ministrare.

Et facientem semen. Sive ut nata statim semen suum haberet ac si ad maturitatem pervenisset, sive ut apta ad habendum semen crearetur.

Et lignum pomiferum. Hoc est arbores fructuosas, sive statim cum nascerentur poma, id est fructus suos afferentes, sive non statim. Solet quippe pomum generaliter pro omni arboris fructu intelligi.

Juxta genus suum. Hoc est secundum materiam suæ naturam, ut pro diversitate scilicet herbarum vel arborum magis quam terrarum, diversos afferant fructus, non eosdem. Cujus semen, hoc est dum terræ radicitus adhærebit, vim suæ propagationis in seipso habeat, sive ex semine sive ex insertione ramorum vel ex plantatione. Et nota quod cum ait, *lignum pomiferum,* de fructuosis tantum arboribus, non de infructuosis, videtur dicere quod tunc creatæ sint; et ita non omnes tunc arbores creatas esse, sed quasdam postea, sicut de spinis et tribulis creditur post peccatum in pœnam hominis de terra productis. Si quis tamen dicat has quoque arbores, quæ nunc infructuosæ sunt, primo creatas esse fructuosas, sed postmodum pro peccato hominis infructuosas fieri, vel fructum arboris sive pomum quamcunque utilitatem ligni intelligat, non absurdum videtur, cum infructuosa quoque ligna nonnullas habeant utilitates, etsi fructum aliquem non producant in esum. Et quia non est in consuetudine sermonis ut pomum pro quacunque utilitate sicut fructus accipiatur, ideo cum prius dictum

ait pomiferum, postea quasi pro expositione suppositum *faciens fructum*, hoc est habens quamcunque utilitatem. Propter quam etiam expositionis determinationem cum præmittat, *factum est ita*, statim adjungit, *et protulit terra herbam*, etc.

DE QUARTA DIE.

Fiant luminaria. Inter creationem plantarum jam factam, et animalium faciendam, luminaria fiunt, ut calore ipsorum plantæ foveantur et proficiant, et eorum luce animalia solatium habeant, ne quasi cæca oberrant in tenebris, ut et alimenta sua eligere possint.

In firmamento cæli. Intransitive quod novissime cælum est appellatum aquis, ut dictum est, interpositum et ab illis aquis quas superius firmat firmamentum dictum.

Et dividant. Ad quas utilitates fiant exponit. Primo ad distinguendum sua illuminatione diurnum tempus ac nocturnum. Diurnum quippe tempus est quod sole illuminatur, sicut nocturnum quod luna et sideribus illustratur vel solis illuminatione caret.

Et signa. Non quæ vanitatis est observare, sicut in auspiciis atque auguriis, sed in quasdam naturales ostensiones futurorum eventuum sive præsentium. Nautæ quippe siderum inspectione ad quas partes mundi ferantur cognoscere solent, et de commutandis temporibus multa indicia ex sole et luna vel sideribus capiuntur, cum modo alterius coloris vel caloris, modo alterius nobis esse videntur, vel quocunque modo nostris aspectibus variantur.

Et tempora. Hoc est temporum computationem, sicut dierum vel annorum, quæ statim per exempla supponit; dies enim computamus atque numeramus secundum motus et discursus solis ab oriente in occidentem, et annos secundum revolutiones ejus et nonnunquam cæterorum planetarum computare solemus, ut quot videlicet revolutiones sunt eorum ad idem punctum, tot annos solis vel Saturni vel aliorum planetarum dicamus.

Et luceant. Ut alibi sint, et alibi illuminent terram, scilicet ubi necessarium est splendorem suum inde spargentia.

Fecitque. Quomodo factum sit de illis ad dividendum diem et noctem quod prius dixerat exponit, cum solem ad illuminationem diurni temporis, lunam et stellas ad illuminationem nocturni instituerit.

Luminare majus. Scilicet solem, non tam sui orbis quantitate quam suæ illuminationis virtute quantum ad sensum nostrum, qui majorem inde suscipimus illuminationem.

Præset diei. Tanquam videlicet ipsum diurnum tempus illuminatione sui efficiens, vel lucem circumferens, sicut luna et stellæ nocti.

Luminare minus. Lunam dicit, quasi secundam a

(18) *Patrol.* tom. XLI, col. 238.

(19) *Ibid.*

A sole in effectu illuminandi, quod terris propinquior sit quam stellæ ideoque majorem vim ad lucendum nobis habeat quam stellæ, etsi aliquæ ipsarum magis a nobis remotæ amplius splendoris vel magnitudinis habere credantur.

Et stellas. Subaudit: similiter fecit ut præessent nocti. *Eas* etiam, scilicet stellas in firmamento sicut solem et lunam.

Ut luceant. Istud communiter tam ad stellas quam ad solem et lunam referendum est. Alioquin non apparet quomodo diceret ut præessent diei ac nocti, cum videlicet stellæ nocti tantum præesse non diei habeant. Non parva quæstio est de planetis, qui contra firmamentum ferri dicuntur, utrum animati sint, ut philosophis visum est, et quidam spiritus

B illis præsent corporibus qui hunc eis motum tribuant, an sola Dei voluntate et ordinatione hunc discursum immobiliter teneant. Philosophi vero tam eos quam ipsum totum mundum animatos esse astruunt, et quædam animalia rationalia immortalia atque impassibilia non dubitant asserere, dicentes omnem motum in corporibus ab anima incipere, nec postea corpus nisi per eam moveri. Qui etiam mundum ita ubique animalibus repleri volunt, ut singulæ mundi partes habeant animalia propria, aer quidem iste inferior et corpulentior usque ad lunam dæmones, superior vero pars mundi, quam æthereum cælum nominare solemus planetas vel cætera sidera. Quam quidem sententiam beatus

C AUGUSTINUS commemorans libro De civitate Dei octavo (18), ita de Platonicis ait: « Omnium, inquit, animalium in quibus est anima rationalis, tripertita divisio est in deos, homines, dæmones. Deorum sedes in cælo est, hominum in terra, in aere dæmonum. » Item (19): « Habent dæmones cum diis communem immortalitatem corporum, animarum autem cum hominibus passiones. » Et post aliqua descriptionem dæmonum ex dictis Apulei Platonicis supponens ait (20): « Breviter Apuleius dæmones diffiniens, ait eos esse genere animalia, anima passiva, mente rationalia corpore aerea, tempore æterna. » Ex quibus philosophorum dictis maxime vero platonicorum, constat cælum quoque et aerem propriis animalibus adornari: quorum hæc dæmones, id est animalia rationalia, immortalia et passibilia dicunt, illa vero deos appellant, hoc est animalia rationalia, immortalia et impassibilia, sicut sunt omnia sidera, non solum planetæ, verum etiam quælibet stellæ. Planetas vero non solum deos, verum etiam deos deorum, tanquam cæteris sideribus excellentiores et majorem efficaciam habentes a Platone dici autumant, ubi, sicut aiunt, eos præcipue ad creationem hominis invitat, ut vi quadam eorum ex terra fingatur corpus humanum, cui Deus animam infundat. Cum autem deorum neminem nisi bonum esse fateantur, dæmonum tamen sicut et hominum quosdam bonos,

(20) *Ibid.*, col. 241.

quosdam malos esse distinguunt : unde hos Græce **A** calodæmones, illos cacodæmones appellant. Nihil enim sciunt de diaboli deiectione, sed sicut homines vel cætera animalia, ita et dæmones corporeos esse creatos arbitrantur. Omnium itaque animalium rationalium corpora secundum regionem vel partem mundi quam inhabitant distinguunt, ut videlicet horum alia terrena sint, sicut hominum ; alia aerea vel ætherea, sicut dæmonum vel deorum.

Constat itaque, juxta Platoniam vel Platonico-
rum sententiam, ipsa quoque sidera quædam esse
animalia et illis sideris quæ videmus corporibus
quasdam inesse animas, quibus ipsa moveri vel agi-
tari queant. Quam profecto sententiam beatus Au-
gustinus nequaquam refellere præsumens, dicit in **B**
Enchiridion sibi adhuc incertum esse utrum ad so-
cietatem angelorum sol et luna pertineant, an vide-
licet quidam de spiritibus angelicis illis sideris
corporibus sint deputati, ut illa trahentes ac circum-
ducentes, humanis usibus tanta beneficia ministrent.
De mundo autem utrum animal quoddam sit, quod
tam hæc animalia quam cætera in se contineat mi-
nus rationi propinquare, primo *Retractionum*
libro insinuat. Cujus nunc verba ex utroque ipsius
opere collecta non incongruum supponere duximus.
Ait itaque in *Enchiridion*, cap. 58 (21) : « Utrum
archangeli appellentur virtutes et quid inter se di-
stent sedes sive dominationes, sive principatus, sive
potestates dicant qui possunt, si tamen possunt pro-
bare quod dicunt : ego me ista ignorare profiteor.
Sed neque illud certum habeo utrum ad eandem
societatem pertineant sol et luna et sidera, quamvis
nonnulla lucida esse corpora, non cum sensu vel
intelligentia esse videantur. » Idem in primo *Re-
tractionum* (22) : « Animal esse istum mundum,
sicut Plato sensit aliique philosophi plurimi, nec
ratione certa indagare potui nec divinarum *Scriptu-
rarum* auctoritate persuaderi posse cognovi : unde
tale aliquid a me dictum, quod accipi possit etiam
in libro *De immortalitate animæ* tenere dictum no-
tavi, non quia hoc falsum esse confirmo, sed quia
nec verum esse comprehendo quod sit animal mun-
dus. » Apostolus quoque tam cælestia animalia quæ
deos philosophi vocant, quam aerea quæ dæmones
appellant, distinguere videtur. Si ergo, ut philoso-
phis visum est, nec sancti prorsus refellere præsu-
munt, illis cælestibus siderum corporibus quidam
præsent spiritus, qui eos movere vel agitare queant,
facile est propositæ quæstionis de motu planetarum
solutio. Sin autem aliunde ordinatum sibi et stabi-
lem motum habeant, sufficit hoc divinæ tribuere
voluntati, quæ in primordialibus, ut dictum est,
causis vim naturæ obtinuit, et juxta Platonem in
omnibus efficiendis validior est, quam ipsa rerum
creatarum naturalis facultas.

Sunt qui astronomiæ doctrinam atque ipsam vim

astrorum in tantum efferant et extollant, ut ex ipsis
etiam contingentia futura præsignari queant et per
hanc artem de his quoque se judicare fateantur,
quæ naturæ incognita philosophi profitentur, tan-
quam ipsa videlicet astra in signa sint futurorum
non solum naturalium, ut diximus, verum etiam
contingentium, sicut illi mentiuntur. Naturalia vero
futura dicuntur, quæ causam aliquam naturalem
sui eventus habent, ut ex his quæ præcedunt tan-
quam quibusdam naturalibus sui causis contingere
habeant et sic eis adjuncta sint, ut vix aut nun-
quam illis præcedentibus hæc inde contingere pos-
sit impediri : velut mortis dissolutio futura in pro-
ximo post venenum exhaustum, vel pluvia post toni-
truum, vel sterilitas terræ post nimiam æstuationem
vel immoderatos imbres. Contingentia vero
futura sunt quæ sic æqualiter ad fieri et non fieri
sese habent, ut nulla in rerum naturis causa præ-
cedat unde ipsa fieri vel non fieri cogantur, nec ex
aliquo prænosci queat utrum illa contingere habeant
vel non, sicut me hodie lecturum esse, et quæcun-
que tam facere quam dimittere in nostri arbitrii
consistit potestate.

Sunt itaque futura quædam naturalia et quasi
determinata in suis eventibus, cum ex aliqua natu-
rali adjunctione ad præcedentes sui causas præno-
sci queant, ac per hoc jam naturæ esse cognitæ di-
cuntur, sicut omnia quæ præsentia sunt vel præter-
ita. Cum enim jam in præsentia sit ipsa astra esse
paria vel esse non paria nec nobis cognitum sit quid
horum jam sit, ipsum tamen naturæ cognitum
esse Boetius asserit : cum jam videlicet in ipsis
astris sit numerus talis qui de se cognitio-
nem conferre possit, quod est eum naturæ cogno-
sci vel determinatum esse. Nam et vox vel sonus
audibilis naturaliter dicitur quantum in ipsis est,
etsi nemo assistat qui hæc audire valeat ; et ager
ad excolendum aptus fuit antequam homo esset
qui eum excolere posset. Futura vero contingentia
naturæ quoque dicuntur incognita, cum videlicet ex
nulla naturæ operatione vel institutione prænosci
queant. Unde miror quosdam se per astronomiam
scire profiteri, de his quoque judicare posse et quasi
divinatores talium esse. Cum enim astronomia spe-
cies sit physicæ, hoc est naturalis philosophiæ,
quomodo per eam investigare valent quod ipsi
quoque naturæ philosophi asserunt incognitum esse,
hoc est ex nulla rerum natura prænosci posse ? Na-
turalia vero quædam futura nequaquam cognosci
per eam negamus, sicut nec per medicinam. Medici
enim secundum complexionem corporum multa præ-
noscere de infirmis possunt, utrum videlicet eva-
dere queant, an minime. Sic et periti astrorum, qui
naturas ipsorum, unde calida aut frigida, sicca vel
humida vel temperata sunt noverunt, et illas partes
cæli quæ domicilia eorum vocant, in quibus cum
fuerint, suas maxime vires exercent, per astrono-

(21) *Patrol.* tom. XL, col. 259, 260.

(22) *Patrol.* tom. XXXII, col. 602.

miam didicerunt, multa de naturalibus futuris præ-noscere possunt, utrum videlicet sequenti tempore siccitas abundet aut pluvia, sive color aut frigiditas. Quæ non solum ad providentiam cultus terræ, verum etiam ad medicamentorum moderationem plurimum valet. Unde et philosophi planetas ipsos vocare ausi sunt deos, et quasi quosdam mundi rectores profiteri, eo videlicet quod secundum eorum naturas et qualitates situs iste noster plurimum varietur, ut diximus, ut modo sterilitas inde, modo abundantia contingat, modo in humidis locis, modo in siccis seminandum sit, modo calida vel humida in medicamentis vel alia sint providenda.

De contingentibus vero futuris, quæ, ut diximus, naturæ quoque sunt incognita, quisquis per documentum astronomiæ certitudinem aliquam promiserit, non tam astronomicus quam diabolicus habendus est. De quo facile nihil eos scire convincere possumus. Si enim interrogemus de aliquo faciendo, quod æque facere vel dimittere in nostra sit potestate, nullum ibi iudicium ex aliquo artis suæ documento facere audent: scientes quod si hoc dicerent, in aliud nos converteremus. Si vero alius ex nobis eos hoc ipsum interrogaret de nobis neque id, inquirunt, faceret causa tentandi, sed sincera intentione veritatis, tunc se veritatem dicturos promittunt. Quod quanta irrisione sit excipiendum quis non videat? Si enim per artem suam de eventu de quo consuluntur certitudinem habent, quid refert quis inde eos interroget, vel qua etiam intentione? Vel cur etiam de intentione dijudicare non possunt, quæ cum præsens sit, determinatum jam habet eventum, et de futuro quod omnino incertum est certitudinem promittunt? Ex quo liquere arbitror, quod si quemquam in talibus verum dicere ipsos contingat, non hoc ex arte prædicta, sed ex opinione diabolica instructi proferunt. Sicut enim nos rerum aliquarum videntes apparatus, quid inde proveniat ex suspitione magis quam ex certitudine prædicimus, ita et diabolus quem consulunt in hanc eos divinationem inducit, ut multa veraciter incerti pronuntient: qui cum de aliquibus vera prædixerint, de cæteris omnibus præscire credunt. Sæpe quoque præsentia de absentibus vel præterita nuntiant diabolico instinctu, nec mentiuntur, quod ab imperitis pro magno habetur, non attendentes quod hæc diabolus nuntiet, quæ jam conspiciendo noverit, ut de futuris quoque ipsis credatur. Nemo itaque talium divinationes ad prædictam referat artem, sed magis ad diabolicam machinationem. Quod itaque de sideribus dictum est, et sint in signa scilicet futurorum, non de contingentibus futuris, hoc est casualibus sive fortuitis, quæ ad utrumlibet se

A habere Aristoteles dicit; sed de naturalibus futuris ut dictum est, accipiendum est; tanquam hinc maxime astronomicæ disciplinæ studium sumpserit initium, vel auctoritate ejus hoc loco præcipue utilitate præsignata; in qua et ipse Moyses Ægyptiorum scientiæ peritissimus enituisse creditur.

DE QUINTA DIE.

Reptile animæ viventis. Ambrosius in Hexameron de die quinto (23): « Scimus reptilia dici genera serpentium, eo quod super terram repant, sed multo magis omne quod natat reptandi habet vel speciem vel naturam; nam cum supra aquam natant, repunt toto corpore quo trahuntur super quædam dorsa aquarum: Unde et David ait: Hoc mare magnum et spatiosum, illic reptilia quorum non est numerus (Psal. ciii, 25). Quin etiam cum pleraque pedes habeant et ambulandi usum eo quod sint amphibia, et quæ vel in aquis vel in terris vivant, ut sunt phocæ, crocodili, equi fluvialis [f. fluviales], quos hippopotamos vocant, eo quod hi generentur in Nilo flumine, tamen cum in alto aquarum sunt, nec ambulant, nec natant, nec vestigio utuntur pedis ad incedendum, sed tanquam remo ad reptandum. » Ex quibus quidem Ambrosii verbis patet omnes etiam pisces reptilibus aggregari, cum sine incessu pedum sese moveant. *Animæ viventis* dicit ad differentiam vivificationis plantarum, quæ si animam quamdam, id est vitam habere dicantur, non tamen ex se vivere habent, sicut ea quæ spirando et respirando vivunt, sed terræ tantum affixæ ipsum terræ humorem in eas conscendentem pro vita habent. Tale est ergo, *animæ viventis*, hoc est vitæ ex se, ut dictum est, permanentis, non ex immissione terreni humoris.

Et volatile. Ex quo liquidum est tam pisces quam volucres ex aquis procreatos habere corpora ejusdem naturæ, nec tantam vim humanis corporibus ad lascivendum carnes eorum ministrare, quantam carnes terrestrium animantium, quæ cum nostris corporibus ejusdem sunt naturæ. Unde nec monachis beati Benedicti Regula ita (24) carnes illas sicut has interdicit, cum videlicet a carnibus tantum quadrupedum, non aliarum abstinere præcipit (25).

Super terram, sub firmamento cæli. Quod dicit: *D super terram sub firmamento cæli*, non solum ad volatile, sed etiam ad reptile referendum videtur, si videlicet ipsa quoque sidera animata putentur. Ipsa quippe cum sine pedibus ferantur, reptilibus aggreganda essent sicut et pisces; sed cum ipsa sub firmamento cæli nequaquam sint, patet ea excludi per hoc quod dicitur: *sub firmamento cæli*. Tale est ergo reptile atque volatile tanquam si diceretur animal aptum ad rependum sive volandum super

(23) Patol., tom. XIV, col. 207.

(24) Patol., tom. LXVI, col. 616.

(25) Reg. S. Bened., c. 39. — Eadem est sententia Theodemari abbatis Casinensis in epistola ad Carolum Magnum, Rabani Mauri lib. II *De institutione clericorum*, cap. 27 et S. Hildegardis in *Expo-**sitione regulæ S. Benedicti.* Communis tamen opinio est S. Benedictum non solum quadrupedia, sed etiam volatilia monachis prohibuisse. Quæ de re vide Commentarium ad c. 39 Regulæ S. Benedicti

terram, hoc est ita ut terram non contingat. Nam postmodum cum dicit reptilia terræ potius quam super terram, profecto hoc et istud reptilium genus diligenter distinguunt. Nonnullæ aves aquaticæ dicuntur pedes habere, ita posterioribus adhærentes ut nequaquam cum illis incedere queant, sed solummodo natate, sicut pisces cum pennulis suis, quas profecto reptiles magis quam gressibiles dicendas credimus. Quæ cum nunquam in terram exire videantur, nonnulla quæstio est de ovis earum quomodo ea foveant, an potius aquæ ipsæ talium ova sicut et piscium suscepta quodam suo fotu vivificare sufficiant.

Cum dicit : *sub firmamento cæli*, intransitive videtur accipiendum quasi sub firmamento quod cælum est, sicut cum dicitur urbs Romæ, fluvius Tiberis, creatura salis, corpus vel essentia lapidis. Hoc autem firmamentum, ut superius dictum est, inde sic nominatur quod aquis interpositum superiores ita sustentando firmet, ut relahi ad inferiores nequeant vel eas unquam contingere. Non ergo proprie firmamentum dicitur quod aquis nubium permistum est, sed quod prorsus ab aquis vacuum superius est. Aves vero nequaquam volare per firmamentum possunt, quia earum corpora sustentari ab aere sine aquarum corpulentia nequaquam possent.

Creavitque, ex ipsis videlicet aquis.

Animam pro toto animante ponit ex corpore simul et anima constante, unius videlicet nomine partis totum comprehendens. Juxta quod et alibi ait : *Da mihi animas, cætera tolle tibi*. Et rursus : *Descendit Jacob in Ægyptum in animabus septuaginta*.

Viventem. Subaudis ex se non ex terra, sicut plantæ affixæ radicibus terræ.

Atque motabilem. Ad differentiam scilicet cæterorum animalium quæ terra postmodum produxit, quæ gravius est elementum quam aqua. Unde et ista ex aquis producta naturaliter mobiliora et agiliora sunt, cum ex leviori scilicet elemento consistant. Et attende quid superius dixerit de plantis, quod terra eas germinavit ac protulit. De animalibus vero dicitur tantum quod aqua vel terra ea produxerit, non quod germinaverit; ut videlicet innueret, quia non terræ radicibus affixa vegetationem inde accipiunt sicut plantæ.

Quam produxerant aquæ in species suas. Sic construe : creavit omnem animam, hoc est omne animatum tale in species, ac si diceret : omnem, inquam, secundum speciem, non secundum numerum. Quippe non omnia individua harum specierum, sed singulæ species tam avium quam piscium tunc creatæ sunt. Unde et in sequentibus cum dicit Deum requievisse ab omni opere suo, non de individuis specierum multiplicandis est accipiendum, sed de naturis specierum jam præparatis ad quælibet postmodum inde procreanda. *Quam produxerant*. Id est ad quam producendam jam aquæ fue-

rant præparatæ; sive dulces ut flumina, sive salsæ ut marinæ.

Et vidit. Nota in operibus hujus diei nequaquam in repetitione creationis ipsorum dici : *Et factum est ita*, sicut superius in secundo die. Vel cum præmisisset : *Et fecit firmamentum*, etc., postmodum adjunxit : *et factum est ita*, tanquam per hoc innuens illam aquarum divisionem ita in perpetuum permansuram. Sic et in creatione hominis postquam dixit : *Creavit Deus hominem*, etc., subjunxit, *et factum est ita*. Cum ergo ubicunque dicitur : *et faciamus ita*, perseverantia quædam operum significetur, ut sic scilicet permaneant sicut facta sunt, nequaquam in speciebus avium id recte dici posse videtur, cum videlicet nonnulla species in eis quandoque prorsus deperire habeat, sicut de phœnice legitur ac fortasse de nonnullis aliis tam avium quam piscium speciebus contingit, quæ ad opera pertinent hujus diei.

Benedixitque. Solis animantibus istis ex aqua productis sicut et postmodum hominibus creatis benedixisse Deus memoratur, quasi quadam dignitate animantia ista homini propinquarent, quæ de illo generata sunt elemento de quo et homines regenerandi erant. Unde et in arca secundum post hominem locum aves tenuisse non immerito videntur, quia videlicet de illo facta sunt elemento quod in sacramento baptismi magis necessarium nostræ esset salutis. Recte ergo benedictio Dei a creationibus aquaticis incœpit, cum ex hoc, ut dictum est, elemento nostræ salutis benedictio initium esset habitura in remissionem peccatorum perfecta. Tale est ergo, benedixit eis, tanquam si diceret, typum sanctificationis regenerandorum ex aqua vel multiplicationis eorum comparatione circumcisorum jam tunc providebat. Circumcisio quippe, quamvis id quod baptismus operata esse dicitur in remissionem peccatorum, non tamen hanc efficaciam in tot habuisse potuit in quot baptismi gratia persistit, non enim nisi mares circumcidebantur, et soli Judæi sive proselyti.

Dicens. Id est apud se disponens quod nobis postmodum exhiberet.

Crescite et multiplicamini, hoc est numero individuorum non diversitate specierum crementum accipite. Non enim ita est intelligendum ut prius in seipsis crescerent donec ad perfectam venirent ætatem qua generare possent, cum statim creatio talium perfecta fuisse credenda sit, alioquin diu educanda esset ut ad perfectionem veniret. Quod si de avibus quoque intelligamus, non facile apparet unde alimentorum acciperent nutrimentum.

Replete. Hoc est quantum satis sit ad hoc fructificate.

Aquas maris. Cum tamen et aquæ dulces tam pisces habeant quam volucres. Sed constat quia omnis congregatio aquarum tam salsa quam dulcis mare dicitur, et omnes aquæ ex mari proveniunt. Ubi et quod ait : *Animam viventem atque motabilem*,

de his scilicet animantibus quæ producta sunt ex aquis, sacramento baptismi plurimum congruere videtur, ubi a peccato liberati et quasi de morte suscitati per vivificatorem spiritum nasci ac vivere in Deo incipimus, ac de veteri Adam in novum promovemur et in membra Christi transformamur. Et attende quod solis animantibus istis ex aqua scilicet creatis et postmodum hominibus et tandem septimo diei Deus inter hæc opera benedicere memoratur, benedictione hominis media constituta, tanquam ad illam cæteris duabus convenientibus. Benedictio quippe hominis a baptismo incipit, remissione plenaria peccatorum ibi percepta, ac postmodum in sabbatum supernæ felicitatis promotam consummatur, ut hinc quoque benedictum sit superius produci ex aquis animam viventem atque motabilem. In baptismo quippe vivere incipimus, ut inde postmodum in prædictum sabbatum promoti pariter quiescamus.

DE SEXTA DIE.

Animam viventem. Hoc est animatum ex se vivens, non ex terra vitam contrahens, quamvis ex terra sit, sicut e contrario plantæ faciunt. *Viventem*, inquit, *in genere suo*, quia etsi jam illa animalia quæ prius creata fuerunt in se defecerunt, nec jam eadem numero permanent quæ prius facta sunt, in suo tamen genere quodammodo semper vivunt, quia decidentibus individuis genus sive species non deperit. Vivunt ergo in genere, hoc est in specie sua, quæ primo creata sunt, etsi jam in se non vivant, sicut et de aliquo dicitur tyranno jam mortuo, quia vivit in filiis suis. Et nota quod cum ait *animam viventem* de his quæ de terra produxit, non adjecit motabilem sicut prius de his quæ aquæ produxerunt; quia cum elementum aquæ levius sit terra, profecto animalia de aquis producta faciliorem habent motum, et corpora eorum facilius ab anima moveri atque agitari possunt, ut jam supra meminimus.

Jumenta. Id est quadrupedia domestica quasi sub jugo et dominio nostro posita.

Reptilia terræ. Sic enim jungendum est ad differentiam scilicet supradictorum reptilium aquæ.

Bestias. Videlicet silvestres, ut feras, vel quascunque a nostra conversatione remotas.

Et fecit. Primo dixit: *factum est ita*, quod scilicet terra produxit animalia, secundum corporis substantiam; sed postmodum hæc Dominus consummando fecit, quasi perfecit, vitalem spiritum eis dando de aqua, ut nonnullis videtur, sive de cæteris elementis, non ita corpulentis aut gravibus, sed magis levibus atque mobilibus. Non dicitur Deus benedixisse bestiis sicut piscibus et volucris, quia serpens cui maledicturus erat de bestiis tunc erat. Homini vero benedixit quanquam peccaturus esset, nec eum, sed terram propter eum maledictam dicit.

Faciamus hominem. Creatis cæteris omnibus sive

dispositis propter hominem, eum novissime condidit, et tanquam in fine suorum operum constituit: ad quem tanquam finem et causam suæ creationis cætera omnia tendebant, cum propter eum fierent universa. Unde nec eum creari oportuit nisi cæteris quibus præesse debebat, vel quæ ipsi in esum necessaria, vel saltem ad glorificandum Deum congrua erant ante creatis et ei præparatis, ne quid forte de indigentia in excusationem sui peccati prætereundum posset, et tanto amplius ab offensa Dei revocari posset, quanto majorem dilectionis ejus causam haberet, qui eum præfecerit universis, vel etiam post casum ad pœnitentiam citius moveretur, dolens se illum offendisse cui tanta debebat. Cujus quidem creationis excellentiam patenter insinuat, cum quasi ex quodam consilio loquens, dicit: *faciamus*. Sed cur pluraliter dicitur: *faciamus* hominem ad imaginem nostram, si nulla prorsus pluralitas in Deo sit, qui solus hominem creasse ad imaginem suam postea memoratur his verbis: *Et creavit Deus hominem ad imaginem suam, ad imaginem Dei creavit illum*.

Dicant Judæi si possunt, vel nobiscum fateantur in una Divinitatis essentia pluralitatem personarum magis quam rerum esse. Quod diligenter propheta considerans ad distinctionem personarum faciendam, dicit pluraliter: *Faciamus*; ad unitatem vero Dei assignandam subjunxit singulariter, *et creavit Deus hominem*, etc. Quasi ergo aliquis secum loquens se et rationem suam quasi duo constituit cum eam consulit, sicut Boetius in libræ *De consolatione Philosophiæ*, vel Augustinus in libro *Solitiorum*. Sic Deus Pater ad creationem hominis tam Sapientiam quam Bonitatem, hoc est Filium et Spiritum sanctum quasi invitans dicit: *Faciamus* eum talem et tantum, ut imago nostra sit vel similitudo. Quæ quidem creatio quam excellens sit et cæteris supra positis longe superior, ipsis quoque verbis exprimitur tanquam in consilio quodam collatis ad magnum aliquid faciendum cum dicitur: *Faciamus*. In cæteris vero creationibus non ita dictum est, sed solummodo ut fiat hoc vel illud, vel terra sive aqua hoc vel illud producat. Cum autem homo commune nomen sit tam viri quam femine, cum sit utrumque animal rationale mortale; unde et in sequentibus cum dicitur, *quia creavit Deus hominem*, statim subinfertur: *masculum et feminam creavit eos*, intelligimus virum ad imaginem Dei creatum, feminam vero ad similitudinem. De viro quippe Apostolus ait: *Vir quidem non debet velare caput suum, quia imago et gloria Dei est (I Cor. 11, 7)*. Hoc est gloriosior et pretiosior ejus similitudo. Distat autem inter imaginem et similitudinem quod similitudo rei potest dici quod convenientiam aliquam habet cum ipsa, unde simile illi dici queat. Imago vero expressa tantum similitudo dicitur, sicut figuræ hominum quæ per singula membra perfectius eos representant.

Quia ergo vir dignior quam femina est et per hæc

Deo similior, imago ejus dicitur; femina vero similitudo, cum ipsa etiam sicut vir per rationem et immortalitatem animæ Deum imitetur. Vir autem hoc insuper habet quo Deo similior fiat, quod sicut omnia ex Deo habent esse, ita ex uno viro secundum traducem corporis tam femina ipsa quam totum genus humanum initium habet. Si quis autem diligentius ac perfectius hanc imaginem vel similitudinem Dei ad quam homo factus dicitur considerare velit juxta ipsarum personarum distinctionem, videbit hominem ipsum tam Patris quam Filii vel Spiritus sancti ex sua conditione similitudinem maximam adeptum esse. Constat quippe Deo Patri, qui a seipso non ab alio esse habet, juxta hanc ejus proprietatem, id quod ad potentiam pertinet divinam specialiter ascribi, sicut et Filio, qui ejus Sapientia dicitur, quod sapientiæ est; et Spiritui sancto, qui amborum amor vocatur et proprie charitas dicitur, id quod ad bonitatem divinæ gratiæ spectat tanquam proprium tribuitur.

Homo itaque, ut dictum est, secundum animæ dignitatem ad similitudinem singularem personarum factus est, cum per potentiam et sapientiam et amorem cæteris prælatus animantibus Deo similior factus sit. Eo quippe anima humana per propria naturæ potentiam cæteris omnibus validior est, quod sola immortalis et defectus ignara est condita. Sola quoque capax est rationis et sapientiæ et divini amoris particeps. Quæ enim Deum recognoscere pro ratione nequeunt, nequaquam eum diligere possunt. Et hæc quidem tria tam viro quam feminae communia sunt, unde utrique ad similitudinem Dei facti memorantur cum in sequentibus dicitur: *In die qua creavit Deus hominem, ad similitudinem Dei fecit illum, masculum et feminam creavit eos.* Cum itaque ambo juxta prædicta similitudinem cum divinis personis habeant, vir tamen quo majorem cum eis similitudinem tenet, non solum ad similitudinem, verum etiam ad imaginem creari dicitur. Ut enim ex Patre cæteræ personæ habent esse, ita in humana creatione femina ex viro creata esse inde habuit, non vir ex femina. Per sapientiam quoque sive rationem virum feminae præeminuisse supra docuimus, et in hoc eum sapientiosem constare quod a serpente seduci non potuit. A quo etiam Deum magis diligere non dubitandum est, qui nequaquam eum sibi invidere vel dolose quidquam dicere, vel in mendacium prorumpere credere potuit, sicut mulier seducta fecit. Ex his itaque liquet virum illum primo conditum non solum similitudinem, verum etiam imaginem divinarum personarum ex ipsarum cooperatione in sua creatione accepisse, quod similior illis in istis conditus sit. Unde recte de viro dictum est: *ad imaginem nostram*, hoc est ad expressiorem similitudinem, et de femina subjunctum est tantum: *Ad similitudinem.*

Et præsit piscibus. Non quidem hominem homini præponit Deus, sed insensibilibus tantum vel irra-

tionabilibus creaturis, ut eas scilicet in potestatem accipiat, et eis dominetur quæ ratione carent et sensu, sicut postmodum ait ibi: *Et dominamini piscibus maris*, etc. Potestas aut dominium in his ideo collata homini dicuntur, quod juxta ejus arbitrium hæc omnia disponentur et pro voluntate sua eis penitus uteretur, quandiu ipse voluntati sui Conditoris subjectus esset. In quos tamen usus hæc omnia tunc haberet non facile est de singulis disserere, si semper in paradiso persisteret, tanquam ad manum habens omnia necessaria, et sufficientem sibi de fructibus arborum vel herbis esum concessum: præsertim cum nec ad eum pertingere possent universa animantia. Ut enim de bestiis et avibus prætermittamus, quis cete grandia vel marinos pisces illuc posse pervenire, vel etiam vivere arbitretur? Quale denique dominium super hæc exercere posset quæ nunquam videret nec etiam ubi essent sciret, nec fortassis si essent cognosceret? Quomodo insuper universæ, ut dicitur, terræ dominari vel præesse posset in uno paradisi loco semper conclusus, cæteris omnibus mundi partibus ignoratis tanquam nondum visis? Aut quod postmodum ait: *Crescite et multiplicamini et replete terram*, quomodo unquam eveniret, si in tantula parte mundi conclusi nondum exirent in diversas mundi regiones? Nulla itaque ratio habet totam hominum futuram multitudinem in illo uno paradisi loco semper conversaturam esse, si non peccassent, sed inde postmodum sicut et de arca per mundum dispergendos esse, nihil pœnale alicubi reperturos, cum nulla maledictione pro peccato terra percuteretur a Deo. Ideo tamen primos homines in paradiso locatos primum credimus, quo temperies illa loci, quem a principio Dominus plantaverat, fructibus plurimum abundaret, nondum his ita vel cæteris per mundum propagatis. Sed nec de ligno vitæ diffitendum est ne ante maledictionem terræ per plantationem multiplicari posset in terris. Tunc utique universæ terræ homo præesse et dominari posset, et multis usibus ei animantia cætera esse fortassis postmodum et in esum ei concessa, sicut post diluvium a Domino Noe concessum est. Possent et delectationem nonnullam homini afferre secundum sensuum diversitatem, cum ex cantu auditum mulcerent vel ex pulchritudine formæ visum oblectarent, vel odoris suavitate olfactum relicerent, vel quibuscumque modis diversæ ipsorum naturæ diligenter cognitæ in amorem et laudem Creatoris nos amplius excitarent, juxta quod ad eum Psalmista dicit: *Delectasti me, Domine, in factura tua, et in operibus manuum tuarum exsultabo* (Psal. xci, 5).

Sunt fortassis quibus hujusmodi quæstiones frivolæ esse nec rationabiliter moveri videntur, cum quis videlicet quærit de aliquo nunquam eveniente et dicit quid fieret si ita esset. Quæ namque, inquam, ratio est quærere si ita esset, quod nec fieri habet, sicut nec illud esse? Dicunt itaque Deum

præscium futurorum hoc homini concessisse, ut per rationem dominaretur cæteris animantibus et ea constringere posset atque opprimere, quamvis corpore validiora, ut videlicet ex concessa sibi ratione tanto eum homo amplius diligeret, quanto amplius in hac se ab eo accepisse cognosceret.

Cum dicit : *Volatilibus cæli*, hoc est avibus, non ad differentiam aliquam volatilium additum est : *cæli*, sed ad demonstrandum per quam partem mundi volare habeant; sicut etiam dictum est : *piscibus maris*, vel sidera cæli dicere solemus, non ad aliquorum determinationem, sed magis ad eorum exprimendam proprietatem ubi esse habeant. Cælum ergo hic tam æreum quam æthereum comprehendens, quidquid ab inferioribus aquis usque ad superiores interest hoc vocabulo nuncupat.

Et bestiis. Quod superius per bestias et iumenta distinxit, hic nomine bestiarum communiter comprehendit.

Universæque terræ. Nota quod cum hic concedatur homini tam bestiis quæ in terra sunt, quam ipsi terræ præesse, nequaquam tamen ita superius ei concessum est, tam piscibus maris quam ipsi mari, vel tam volatilibus cæli quam ipsi cælo præesse. Non enim ita mare vel cælum in nostra est potestate, sicut terra in qua manemus, et ædificia nostra constituimus, et quæ ad nostras utilitates excolendo paramus.

Reptili quod moventur in terra. Hoc est in hac mundi parte inferiori, ad differentiam fortassis celestium animalium, id est siderum, quæ, sicut philosophis visum est, animata sunt, et reptilia potius in suo motu quam gressibilia sunt dicenda, cum pedibus careant.

Hominem ad imaginem suam. Virum videlicet prius condidit talem, ut ejus esset imago, sicut exposuimus. Recte postquam dictum est : *Faciamus hominem ad imaginem nostrum*, subditur hic, *creavit Deus hominem ad imaginem suam*, hoc est Dei, non alterius rei sicut statim etiam supponitur, *ad imaginem Dei creavit illum*, ne videlicet cum præmitteretur nostram, non solum ad imaginem Dei factus intelligeretur, verum etiam ad aliquorum aliorum quibus loqui videretur, cum ait : *Faciamus hominem*. Et nota quod cum ait hic : *Ad imaginem Dei creavit illum*; et postmodum addit : *Masculum et feminam creavit eos*, nec repetit ad imaginem Dei, cum dicit pluraliter *eos*, sicut fecit cum dixit *illum*, patenter innuit de solo viro recipiendum esse quod ad imaginem Dei creatus sit. Potest etiam videri quod adjunctum est : *Ad imaginem Dei creavit illum*, aliter debere intelligi, quam quod dictum est *ad imaginem suam*. Filius quippe Dei imago dicitur, qui ex solo Patre est, cum Spiritus sanctus a Patre et Filio esse dicatur. Vir itaque ad imaginem Dei creatus est, quia in hoc præcipuam habet cum Filio Dei similitudinem, quod sicut ille ex solo est Patre tanquam genitus, ita iste ex solo Deo habet esse tanquam creatus, non de aliquo

animali assumptus, sicut mulier de viro sumpta est et de costa ejus formata.

Masculum et feminam. Hoc est tales qui ad propagationem humani generis sufficerent. De qua propagatione postmodum ait : *Crescite et multiplicamini*. Cum dicit eos masculino genere pro viro simul et femina, pro dignitate virilis sexus factum est : quod in tantum etiam usque hodie servamus, ut uno viro multis feminis aggregato, cum de ipsis loquimur, plurale aliquod adjectivum de ipsis simul proferentes, masculino genere contenti sumus, veluti si de ipsis dicamus quia sunt boni vel albi.

Benedixitque. Hoc est, de meliori statu ipsorum immortalis et incorruptibilis futuræ vitæ jam tunc disponebat. Hoc autem Propheta dixit præveniens futurum eorum lapsum, ne quis forte cum postmodum audiret eos expelli de paradiso terrestri, desperaret de cælesti.

Crescite et multiplicamini. Sicut superius animantibus aquaticis dixisse memoratur : *Crescite et multiplicamini et replete aquas maris*, ita hic hominibus creatis dicere narratur : *Crescite et multiplicamini et replete terram*; ut hæc quoque locutio sicut illa non prolatio sermonis, sed dispositio divinæ operationis subintelligatur, præsertim cum nondum linguæ alicujus institutio facta esset, nondum impositis ab Adam nominibus, sicut postmodum fecisse refertur : unde ista quoque Dei locutio sicut et supradictæ non tam de prolatione verborum accipienda videtur quam ex dispositione divina; cum videlicet ita de ipsis facere Deus apud se ordinaret ut crescerent et multiplicarentur, id est crementum multiplicationis acciperent commistione masculi et feminæ, quos jam supra distinxit tanquam ad hoc masculum et feminam creatos. Ex quo patenter insinuat, quantum a creatione Dei et institutione naturæ illa Sodomitarum abominabilis commistio recedat, qua seipsos tantum polluunt, nullum de prole fructum reportantes. Damnantur et ex hoc loco præcipue damnatores nuptiarum, cum primis hominibus creatis, ex auctoritate Dominica conjugium statim sancitum sit.

Animantibus quæ moventur super terram. Quod adjungit, quæ moventur super terram, potest videri additum esse ad exclusionem tam celestium animalium, juxta illam scilicet opinionem philosophorum, qua sidera deos appellant, id est animalia rationalia immortalia, impassibilia, quam aereorum id est dæmonum.

Ecce dedi. Ac si diceret : In præsentis tempore sive loco, quia et post diluvium carniū quoque esum homini Dominus indulsit. Sed cum nonnullas modo bestias vel aves videamus, quibus carniū esus necessarius sit, quomodo his quoque sicut homini solummodo herbæ et arbores nunc in esum conceduntur, tanquam hæc illis primum sufficerent, et nisi post peccatum hominis carniū indi-

gerent, ut pœna videlicet hominis ex peccato proveniens in ea quoque redundaret, quibus homo præesse et dominari habuit, ut alia scilicet animantia aliis in rapinam et esum traderentur. Et fortassis nulla sunt animantia de his quæ hodie inter nos carniū indigerent alimento, quibus in aliquibus mundi partibus sufficiens esus reperiri non possit in herbis vel arboribus. Et attende quantum sibi in omnibus hominem velit obedire, cum nec eum comedere ut vivat nisi per obedientiam velit, nec sine permissione sua quidquam in quibuscunque necessariis attingere, nec ad sustentationem etiam vitæ. Ex quo patenter innuit totam hominis vitam nonnisi in obedientia Dei consistere et ad hoc eum solummodo debere vivere.

Vobis et cunctis animantibus terræ. Alia quidem vobis, alia illis vel aliqua pariter vobis et illis. Non enim omnia pabula vel homini vel illis convenire videntur, quamvis ante peccatum nullum escæ genus homini nocivum esset vel fortassis incongruum; sed si hominibus omnia convenire ponamus, nequaquam credibile est ut hoc de animantibus annuamus, ut eis quoque tam lignum vitæ quam cætera omnia siat concessa, nisi forte quis velit ea quoque sicut homines inde contra mortem et senium habere remedium: quibus etiam lignum scientiæ boni et mali nunquam legimus esse prohibitum, sicut postmodum hominibus dicitur interdictum. Non enim apparet quomodo de omnibus lignis hæc concessio facta sit hominibus et cæteris animantibus, si arbor illa velita nunquam fuerit hominibus vel illis concessa. Et nota quod illæ quoque arbores, quæ infructuosæ dicuntur, aliquod alimentum in foliis saltem vel floribus seu cortice nonnullis animantibus ministrare possunt. Et attende quod, cum de cibo etiam hominis sicut de cibo animalium providet et omnibus pariter terrena concedit alimenta, patenter insinuat mortales quoque homines creatos fuisse et eos in corporibus animalibus non spiritualibus factos esse, et ne morte dissolverentur, tunc quoque homini sicut nunc cibum necessarium esse. Unde nec iste animæ vel vitæ status, in quo videlicet homo conditus fuerat, laudem habere meruit, comparatione scilicet spiritualis illius vitæ ad quam transferendus erat. Non enim de homine quoque creato sicut de cæteris animantibus dictum est quia vidit Deus quod esset bonum; quia commendari non debuit in homine vita illa ad quam obtinendam nequaquam creatus erat, sed de illa transiturus ad longe meliorem. Communiter vero cum cæteris laudari potuit, quia comparatione aliorum hic etiam mortalis status hominis tanquam excellens et optimus commendandus fuit, cum tamen ad hoc quod futurus erat nequaquam in tantum dignum laude censebatur, ut per se optimus, id est valde bonus diceretur.

Et factum est ita. Hoc non ad creationem hominis tantum vel operationem sextæ dici, sed ad totam præcedentium operum summam referendum

A videtur. Quæ universa statim comprehendit, cum in eorum laudem prorumpens ait: *Cuncta quæ fecerat*, tam de creatione scilicet cœli et terræ quam de luce operum superaddita et in creatione hominis consummata. Ad quem quidem tanquam finem, hoc est finalem cæterorum causam, omnia spectabant, cum propter hominem creata sint sive disposita. Homo vero non propter illa, sed propter Deum solum glorificandum. Cum ergo illa usque ad hominem per suas utilitates pervenerint, cursum suum quasi in meta quadam et stadii termino sibi præfixo consummabunt. Homo vero usque ad Deum pervenire habet et in ejus visione tanquam in sabato vero quiescere.

Et nota quod non ait: Videns quod essent cuncta valde bona, sicut superius in diversis operibus dictum est: *Vidit quod esset bonum*; sed ita distinctum est: *Vidit Deus cuncta quæ fecerat*; et postmodum nequaquam repetens *vidit*, subintulit: *Et erant valde bona*. Non enim, juxta hoc quod exposuimus de singulis: *Vidit Deus quod esset bonum*, hoc est videre hoc nos et intelligere fecit ex manifesta eorum utilitate. Potuit de omnibus dici, quia viderit cuncta bona propter operationem saltem secundæ diei de suspensione aquarum, quarum, ut diximus, utilitatem nondum probare valemus. Quod ergo dictum est *vidit cuncta et erant valde bona*, tale est quod nihil in eis ab ipso perfecte cognitis corrigendum censuit, sed tantum omnia bona condidit, quantum bona condi oportuit, ut nihil scilicet in conditione sua plus boni accipere illa decuerit, juxta illam quoque Platonis sententiam, qua mundum ab omnipotente et non æmulo factum Deo convincit nequaquam meliorem fieri potuisse. Quod et Moyses considerans, asserit omnia valde bona creata, quamvis de omnibus rationem reddere nec ipsi etiam concessum esse credamus. Non tamen singula in se, sed omnia simul valde bona dicit, quia ut beatus quoque meminit Augustinus, bona sunt singula in se, sed cuncta simul valde bona; quia quæ in se considerata nihil aut parum valere videntur, in tota omnium summa valde sunt necessaria. Unde dicitur: *Magna opera Domini, exquisita in omnes voluntates ejus* (Psal. cx, 2).

D Movet fortassis aliquos cum dicitur: *Valde bona*, quid de quibusdam animantibus vel plantis venenatis dicamus, vel de aliis quibusdam quæ omnino superflua censentur, vel denique de ipsis apostatis angelis qui ab ipso statim exordio suæ creationis superbiendo mali facti sunt. Sed quia malitiam istam a se postmodum habuerunt, non in sua creatione acceperunt, nequaquam a Deo facti sunt mali, sed a seipsis superbiendo corrupti. Quia ergo et illi spiritus facti sunt boni et absque peccato, sed non tales perstiterunt, nequaquam propter hoc negandum est opera Dei bona fuisse, cum illos quoque spiritus bonos condiderit, in ipsa scilicet spirituali substantiæ natura, quam ipsi superbiæ labe maculaverunt, non destruxerunt. Opera itaque Dei

cuncta bona sunt et omnis creatura bona est prædicanda, quia nihil peccati vel mali in ipsa sæ creationis origine accipiunt, sed siugulis tantum confert Deus quantum convenit, ut non solum bonæ, verum etiam optimæ, id est valde bonæ, singulæ ab ipso fiant creaturæ. Nec solum tunc cum primo crearentur, verum etiam quotidie cum ex illis primordialibus causis nascendo procreantur vel multiplicantur. Etsi enim infans cum nascitur nondum bonus homo dicatur, quod ad mores pertinet, bona tamen est creatura. Sic et pullus cum nascitur, quamvis nondum sit bonus equus et ad usitandum idoneus, bona tamen est creatura, et quantum ei convenit in ipsa creatione a Deo accipit, qui nihil sine ratione vel facit vel fieri permittit, etiam cum abortivi fœtus producuntur vel vitiati nascuntur. De sarmentis vero plantarum quæ superflua videntur, et a nobis sæpe resecari convenit, sicut et capillos nostros vel ungues, seu de venenatis quæ diximus: illud fortassis ad solutionem sufficere videtur, quod ait, *erant valde bona*, tunc videlicet ante peccatum hominis non nunc, jamque post peccatum in pœnam nobis conversa. Constat quippe si homo non peccasset, nec ex veneno illi imminere periculum, nec ex aliqua re cruciatur, sed omnia illi animalia quantumcunque sæva, quantumcunque crudelia, ei mansueta quasi domestica, fore per omnia illius dominio subjecta, quandiu ille suo Creatori qui hoc ipsi subjecerat per obedientiam subjectus esset. Quod postquam ille neglexit, multa illi ex his periculosa facta sunt et usque ad mortem in eum prævalere permissa, ut ex his miser jam disceret quantum deliquerit non obediendo Deo, qui hæc tandiu in potestatem habere mereretur, quandiu ille summæ potestati subiceretur, a qua acceperat ut his ipse dominaretur. Quem ergo ratio retrahere debuit a peccato et quid cavendum esset prædocere, irrationabiles vel insensibiles quoque creaturæ nunc ei periculosæ factæ patenter edocent quantum deliquerit, tanquam quadam vi divina sentientes jam se homini nullam subjectionem debere, postquam ille Deo subjectus esse neglexerit, utpote quæ nihil ei nisi propter Deum deberent. Ex quo et patenter ipsa etiam quæ ratione vel sensu carent nostram insipientiam erudiunt, ne aliquibus in his obediamus quæ contra Deum facere præsumunt, cum nihil cuiquam nisi propter Deum debeamus et omnium quæ agimus finem in Deo constitui oporteat.

Nemo itaque inobedientiæ est arguendus, nec etiam arguendus ubicunque offensa Dei cavetur, quæ sola quemlibet reum constituit. Juret quislibet alicui quod ab eo ille requisierit et tandiu iuramentum teneat, quandiu non recognoverit se id quod juravit exsequendo Deum esse offensurum, sicut et ex ipsis, ut diximus, quæ ratione carent jam edocti sumus, quæ jam nostrum non curant dominium, tanquam intelligant nos respuisse divinum. Quæ dum nos perimunt vel cruciant, divi-

num in hoc iudicium exercendo ac debitam pœnam inferendo, falso in eis opera Dei quasi mala calumniatur, quia nobis in dolorem pro meritis nostris convertuntur: alioquin et pœnam ipsam quæ justa est, et tam Deum quam quemlibet iudicem justum, cum reos punit et quod debet agit arguere possemus. Non sunt igitur opera Dei ulla dicenda mala, quamvis nonnulla, ut justum est, periculosa sint ac nociva, vel cum nonnunquam justum perimendo ab hujus vitæ angustiis liberant, vel aliquibus afflictionibus purgant. Sed nec aliqua in creaturis superflua sunt dicenda, quamvis nos nonnunquam maxime gravent, quia pro diversis usibus ea quæ ad unum minime valent, ad aliud commoda sunt, ut sarmenta præcisa quæ fructui vitis nocerent si in ea remaneret, ad faciendum ignem vel ad alias necessitudines non inutilia sunt. Denique quanto amplius vita hæc periculosior vel magis pœnalis habetur, tanto ardentius illa expetitur quæ ab his omnibus immunis existit. Quid autem proprie bonum ac per se, scilicet sine adjectione, vel quid malum sive indifferens dicatur, in secunda collatione nostra quantum arbitror satis est deliuitum.

De creaturis autem nonnulla est quæstio, utrum videlicet, ut quibusdam videtur, quiddid est et Creator non est creatura dicatur, an solæ substantiæ, non etiam earum accidentia, dicendæ sint creaturæ, an res etiam aliquæ sicut est sessio. Non enim cum aliquem sedere accidit, quamdam rem tunc dicimus esse quæ prius non fuerit, vel quamdam rem periisse quæ prius in stante fuisset.

Et factum est vespere. Sicut in cæteris diebus tali fine opera eorum sic concludit ut nihil supra intelligendum sit quod ad opera uniuscujusque diei pertineat, ita et de hac die intelligendum videtur, ut nihil scilicet supra id quod dictum est ad operationem hujus diei pertinere dicatur, sed statim primis parentibus creatis, totam operationem hujus sextæ diei consummatam esse. Unde quod in sequentibus additur de prohibitione ligni facta vel transgressionem præcepti et de ejectione paradisi vel impositione nominum quam Adam fecit, vel si qua sunt alia, non necesse est hæc omnia nos profiteri sexto die hæc facta; præsertim cum incertum sit quanto temporis spatio illi parentes in paradiso perstiterint, ut hæc scilicet omnia quæ postea referuntur ibi facta fuisse, peragi possent ante ipsorum dejectionem. Quod enim multis annis vel diebus ante transgressionem in paradiso fuerint, tam auctoritas quam ratio habere videtur, sicut postmodum loco suo ponere decrevimus.

Dies sextus. Quod in sex diebus opera sua Deum consummasse propheta retulerit non vacat a mysterio, ut videlicet perfectioni operum ipsa quoque numeri attestaretur perfectio; hic quippe numerus qui senarius dicitur inter eos numeros qui perfecti dicuntur primus occurrit. Tres quippe numerorum species secundum computationem partium

suarum distinguuntur; cum videlicet alii perfecti, alii abundantes, alii dicantur diminuti. Perfecti vero sunt quorum partium computatio summæ totius adæquatur: verbi gratia, senarius mediam partem habet ternarius, tertiam binarius, sextam unitatem: quibus quidem ad invicem ita junctis ut dicas, unus, duo, tres, solum perficit senarius. Abundantes vero numeri dicuntur quorum computatio partium ipsos excedens majorem reddit numerum, ut duodenarius: hujus quippe senarius media pars est, quaternarius tertia, ternarius quarta, binarius sexta, unitas duodecima; quæ omnes ad invicem conjunctæ sexdecim faciunt, qui profecto numerus duodenario major est. Diminuti vero sunt quorum partibus computatis et sibi conjunctis summa totius reddi non potest, ut est octonarius: hic quippe numerus mediam partem habet quaternarium, quartam binarium, octavam unum; quæ simul junctæ septenarium faciunt, quem octonario minorem esse constat.

Igitur perfecti sunt. Quia videlicet elementa, ut dictum est, creata sunt atque disposita et sideribus, plantis, animantibus adornata, igitur non solum facta in creatione, sed etiam perfecta sunt in sua dispositione. Ornatus eorum dicit non saltem quæ sunt in eis, verum etiam quæ sunt ex eis, non spiritales scilicet sed corporales substantias, quæ maxime ad commendationem mundi pertinent per hoc quod ex eo initium habent: *Omnis ornatus eorum*, tam cæli videlicet, sicut sidera, quam terræ vel aqua, sicut plantæ vel animalia.

Quod fecerat. Sex scilicet præcedentibus diebus. Sed quomodo tunc opus suum complevit et non in sexta die, si tunc nihil fecit? Unde septimum diem intelligimus totum futurum sæculi tempus, quo multiplicare non cessat species creatas in aliquo rerum numero ex natura earum jam præparatarum, juxta illud Veritatis: *Pater meus usque modo operatur, et ego operor*, tanquam si diceret: Sicut ille nondum operari cessat, quotidie scilicet multiplicando quæ primo facta sunt, sic nec ego pariter cooperari tanquam coæterna ejus Sapientia, per quam omnia facit.

Et requievit. Cessando scilicet, sicut statim exponit, a speciebus quas creaverat, non a numero rerum in eis multiplicandarum: nulla quippe de speciebus illis postmodum peritura erat, ut ad eam reparandam non sufficeret per se natura jam præparata, sicut et ad individua specierum multiplicanda. Etsi enim ponamus phœnicem speciem esse, vel aliquas species herbarum vel florum quandoque deperire, jam tamen ita natura ex primordialibus causis est præparata, ut ad hæc restauranda sufficiat. Bene itaque dicit *quod patrarat*, scilicet in speciebus, non quod multiplicaturus erat in numero individuorum. Quamvis enim mulus inter species animalium creatus non fuerit, vel vermes multi ex aliqua putredine vel corruptione postmodum nati, in ipsis tamen speciebus prædictis semi-

narium habuerunt et vim quamdam futuræ suæ creationis. Animæ vero licet ex animabus per traudem non propagentur, quia tamen jam species animæ creata fuerat, non impedit earum quotidiana multiplicatio dici Deum requievisse ab universo, etc.

Benedixit et sanctificavit. Id est cæteris prætulit diebus et in celebrationem ipsum constituit.

Cessaverat. Quod dicit *cessaverat* expositio est ejus quod dixerat *requievit*, ne forte a labore ipsum quievisse arbitraremur.

Creavit. In Verbo ut *faceret* in opere juxta illud: *Dixit et facta sunt.* Et attende quod non ita de septima die, sicut de cæteris dicitur, quia factum est vespere et mane dies septimus. Non enim in eo sicut in cæteris aliquid fecisse Deus memoratur, sed tantum quievisse, nec opera multiplicationis quæ in hoc septimo die fuerunt quotidie usque ad consummationem sæculi complebuntur.

Quoniam ea quæ prædicta sunt juxta radicem historię ac veritatem rei gestæ quantum valuimus prosecuti sumus, juvat morali quoque ac postmodum mystica expositione nos eadem perquirere. Moralis itaque dicitur expositio quoties ea quæ dicuntur ad ædificationem morum sic applicantur, sicut in nobis vel a nobis fieri habent quæ ad salutem necessaria sunt bona, veluti cum de fide, spe et charitate vel bonis operibus expositione nostra lectorem instruimus. Mystica vero dicitur expositio, cum ea præfigurari docemus quæ a tempore gratiæ per Christum fuerant consummanda, vel quæcunque historia futura præsignari ostenditur.

MORALITAS.

Confusio illa cæli et terræ prius creata in materia et nondum in creatam partium distinctionem redacta, homo est ex superiori et inferiori substantia constans, id est ex anima et corpore; sed adhuc quasi informis et moribus incompositus, nondum carne spiritui sicut oportet subjugata, imo magis spiritui dominante, atque ita naturalem ordinem confundente ac perturbante, donec divina gratia animalem hunc hominem in spiritalem transferat atque formet, sicut illam quasi brutam atque confusam elementorum congeriem postmodum ordinavit. Cui videlicet confusio, quæ per fluidum elementum aquæ iterum figuratur, spiritus incumbit, dum de homine adhuc animali spiritalem efficere divina bonitas disponit; et sic quodammodo illam confusionem more avis incubentis fovet, ut inde quasi pullum producat, dum veterem adhuc hominem in novum reformare parat. Quod quidem efficit primo lucem fidei inspirando, postmodum spem, deinde charitatem, tandem in operibus charitatis eum consummando, ut non solum sibi, sed etiam aliis vivat, nec tantum in se bonus sit, verum etiam alios bonos efficiat tam exemplo operum vel beneficiis collatis quam doctrina prædicationis. Creatio itaque lucis illuminatio est fidei, quam Spiritus sanctus his quibus

vult inspirans ædificium animæ spiritale ab hoc inchoato fundamento, sine quo, ut ait Apostolus, impossibile est placere Deo. Unde et bene post creationem illam cœli et terræ lucem factam esse propheta statim commemorat. Post fidem autem spes sequitur, quæ hominem prius per concupiscentiam ad terrena defluentem, dum variis ducitur desideriis, jam quasi a terrenis ad cœlestia sustollit et in eis ejus animum ad multa primitus discurrentem firmat ac stabilit, et contra quaslibet adversitatum procellas quasi anchora navem conservat, et ad quælibet toleranda vel aggredienda desiderio cœlestium corroborat : quod bene superior aquarum suspensio facta secundo die figurat, quæ per interpositionem cœli sursum firmiter est stabilita. Tertio die recedentibus aquis vel per meatus quosdam terræ submissis, exsiccatur terra et arida fit, quia igne charitatis anima succensa dum carnem spiritui subjicit, a fluxu vel desideriis carnalium concupiscentiarum hoc calore siccata quodammodo fit arida, ut jam sit de illis locis inaquosis, per quæ diabolus suggestionibus suis transiens requiem non invenit, quia talem animam per concupiscentias ad consensum non trahit. Ut autem talis anima per opera etiam consummetur, primum terra producit plantas, postea luminaria in firmamento posita lucem ministrant. Terra itaque, ut dictum est, arefacta plantas producit, cum anima quælibet charitatem qua fervet interius in exhibitione corporalium operum ostendit. Quæ si in tantam perfectionem excreverit ut verbo quoque prædicationis alios ædificare atque illuminare possit, luminaria fuerit in cœlo, id est verba prædicantis in Ecclesia minorum et quasi adhuc terrenorum fuerit illuminatio, et hoc est illuminent terram. Nec solum in die, verum etiam in nocte, quia tam in prosperitate quam in adversitate infirmis mentibus prædicatione necessaria est, ne per hanc extolantur vel per illam frangantur. Qualibus quidem luminariis non solum exemplo sed etiam verbo alios ædificantibus Apostolus ait : *Inter quos lucent tanquam luminaria* (Phil. II, 15). Et Veritas ipsa : *Vos estis lux mundi* (Matth. V, 14). Hoc igitur viro perfecto tum luce operum tum etiam documento prædicationis alios ædificante, parit undique mundus animantia tam volatilia scilicet quam gressibilia sive reptilia, hoc est trium ordinum fideles, continentes videlicet, rectores seu conjugatos. Denique homo ille extra paradysum creatus in paradysum transfertur, dum is qui in hac vita tantis bonis per gratiam Dei floruit ad patriam cœlestem de hoc exsilio transfertur, pro meritis primo ad sabbatum, deinde ad octavam perveniens.

ALLEGORIA.

Sex ætates sæculi senarius iste dierum quibus mundus perfectus est atque adornatus exprimit. Prima ætas sæculi quasi ejus infantia est ab Adam usque ad Noe. Inde secunda usque ad Abraham quasi pueritia. Deinde tertia ad David tanquam

A adolescentia. Postea quarta usque ad transmigrationem Babylonis quasi juvenus, id est virilis ætas. Inde quinta usque ad Christum tanquam senectus. Denique sexta usque ad finem sæculi tanquam senium vel decrepita ætas.

Confusa itaque illa nec adhuc distincta congeries elementorum primam mundi ætatem sine lege et disciplina incultam et rudem bene figurat, quæ infantia mundi vocatur : et bene infantia necdum ex documento legis verba Dei formare valens, sicut infantes nondum loqui sufficiunt. Deleta hæc est ætas diluvio, sicut eorum memoria quæ in infantia geruntur per oblivionem delentur.

B Secunda ætas diluvio non deletur, cum quisque eorum quæ in pueritia gesserit recordari valeat. In hac ætate arca in diluvio fideles conservavit, et quasi firmamentum aquis interpositum eos ab aquis desuper compluentibus et ab aquis inferius inundantibus illæsos custodivit.

Tertia ætate lex data est, quæ fluxum carnalis concupiscentiæ ab antiquo populo timore pœnarum coerceret, sicut die tertia ab inferioribus aquis terra est exonerata, et statim germinans terrenam sobolem in herbis et arboribus produxit, quia populus antiquus, terrena potius quam cœlestia desiderans, terrenam accepit promissionem et terrenis maxime desideriis adhærens, quasi terrena generatio fuit atque terræ totus innitens et in terrenis vitam suam constituens.

C Quarta die facta luminaria lucem prophetarum post legem significant longe apertius de Christo loquentium quam lex antiqua fecerat, sicut dicit Daniel : *Pertransibunt plurimi et multiplex erit scientia tam in viris, ut in Samuele, Nathan, quam in feminis sicut in Anna*. Proprie namque a tempore Samuelis tempus prophetarum incæpit, sicut in Actibus apostolorum, ubi scriptum est : *Et omnes prophetæ a Samuel et deinceps, etc.* (Act. III, 24), diligenter exprimitur. Beda etiam attestante, dum locum illum exponeret dicens : « Quamvis patriarchæ et sancti priorum temporum multa de Christo dictis factisque prophetaverint, tempus tamen proprie prophetarum, eorum dico qui de Christi Ecclesiæque mysterio manifeste scripserunt, a Samuele D exordium sumpsit et usque ad Babylonicæ captivitatis solutionem permansit. »

Quinta ætas quasi senium mundi, defectum præteritorum bonorum designat, cum jam patriarchæ et prophetæ præteriissent, atque unctio ad alienigenam transferretur, non jam pristino ritu sacrificium celebraretur, quod etiam Babylonica captivitas abstulerat. In hoc quidem senio jam mundo languescente missus est Salvator, qui veterem renovaret hominem, baptismum prædicaret : in quo quidem baptismo homines veterem hominem deponentes, et novum induentes, sicut scriptum est : *Quicumque baptizati estis Christum induistis* (Rom. VI, 3), quasi ex aquis animalia producta sunt.

Sexta ætate homo renovatus in paradiso colloca-

tur, quia post passionem Domini tantum aditus cœlestis hominibus patuit, ut primo sabbatum in anima, postmodum octavam in corpore simul et anima celebret. Unde et latroni dictum est : *Hodie mecum eris in paradiso* (Luc. xxiii, 43), ut in hac ætate tantum cœlum hominibus patere ostenderet.

Istæ generationes. Quasi diceret : bene dixi, *Cessaverat*, quia istæ sunt non aliæ postmodum ex aliqua nova naturæ præparatione futuræ : *Generations cœli et terræ.* Id est species rerum factæ materialiter ex elementis per cœlum et terram, ut diximus, primo significatis.

Quando creatæ sunt. Id est primum factæ istæ, scilicet generationes ante hunc septimum diem quo multiplicantur quotidie.

In die. Id est in tempore illo sex præcedentium dierum.

Quo fecit Dominus cœlum et terram. In Hebræo est ordo commutatus ita : *quo fecit Dominus terram et cœlum*, cum in principio dictum sit e converso quia creavit cœlum et terram. Ex quo innuitur ex hac commutatione ordinis varietas quædam significationis ad prædictas scilicet generationes comprehendendas. Per terram quippe et cœlum animalia, per virgultum et herbas comprehendit plantas. Animalia quippe, quia vivificationem non ex humore sicut plantæ, sed ex spiritu habent, juxta quod Gregorius tres vitales spiritus distinguit, per terram et cœlum hoc loco insinuantur, cum ex corporea et gravi substantia constant secundum corpus et ex spiritali et levi secundum animam. Et quia corpora prius formata sunt quam spiritus infunderentur, bene hic terram prius quam cœlum nominavit. Ubi et de stellis innuere videtur, si omnia comprehendit facta ex elementis, quosdam spiritus et illis inesse quo possint animalibus et connumerari, sicut philosophi asserunt, et beatus Augustinus adeo sibi esse incertum profiteretur, ut se ignorare dicat utrum sol et luna ad societatem angelorum pertineant, sicut et supra meminimus.

Virgultum agri. Id est agreste adhuc et nondum cultum ab hominibus vel insertum sicut nunc vel aliqua cura hominum custoditum.

Oriretur in terra. Id est fructificaret per universas terras dispersum sicut nunc ex irrigatione imbrium proficiens.

Regionis. Pro quo in Hebræo est *agri*, sicut superius ; quasi diceret incultam adhuc nec ex propagine et ope imbrium multiplicatam sicut nunc. Unde et subditur

Non enim. Id est nondum pluvia facta fuerat, ex qua tunc quoque sicut nunc per universum mundum hæc multiplicatio fieret, homine tunc terram sicut nunc excolente, cum nec ipse homo qui ter-

ram operaretur tunc esset. Quod statim adnectit dicens.

Et homo non erat. Non dicit simpliciter non erat, cum ipse quoque inter generationes cœli et terræ superius sit comprehensus et factus esse monstretur ; sed non erat ad operandum terram, quia nondum ei necessaria erat laboriosa cultura, quam postmodum in pœnam peccati accepit et quam nunc ubique terrarum exercet.

Sed fons. Ne quis forte requireret unde ergo humorem quo nutrentur vel conservarentur plantæ habebant, cum pluvia non esset, respondet quia de imo aqua tenuis conscendens more fontis irrigabat eas mundi partes in quibus plantæ dispersæ erant. Et attende quod cum superius per septem dies Deus tantum vocatus sit, non etiam Dominus appellatus ; hic tamen ubi generationes cœli et terræ completas commemorat, eum non solum Deum sed et Dominum vocat, et deinceps frequenter Domini vocabulo ipsum designat. Hoc quippe nomen Dominus non nisi ex creaturis quibus dominari et præesse habet convenit, nec ex quibusdam tantum creaturis, sed ex omnibus simul. Unde post consummationem omnium ipsum tantum poni congruum visum est.

Formavit igitur. Hoc et ad illud respicit quod sexto die præmissum est de hominis creatione, cum dicitur : *Et creavit Deus hominem*, etc. Ibi quippe quod creatus sit homo tam masculus quam femina præmissum est, sed modus creationis expressus non est : quod hic diligenter aperit docendo scilicet corpus viri de limo terræ prius formatum esse, ac deinde animam infundi ; feminam vero non per se creatam esse, sed de viro assumptam, ut sequentia docent. Continenter dixi hominem creari, sed modum creationis non expressi, igitur nunc faciam. Et hoc est quod nunc agit dicens : *formavit hominem*, id est humanum corpus in effigiem istam quam nunc habemus composuit.

De limo terræ. Id est de terra humida et quasi compacta non dissoluta, et sic corpori jam creato infudit animam. Ex quo patenter innuit animam humanam ex ipso modo creationis dissimilem a cæteris animabus esse. In creatione quippe cæterorum animantium dictum est terram vel aquam ea cum corpore simul et anima produxisse : ex quo innuitur illorum animas ex ipsis etiam elementis esse quasi quamdam eorum raritatem vel subtilitatem, pro qua scilicet subtilitate illæ quoque animæ spiritus dicuntur, sicut et ventus nonnunquam spiritus appellatur, comparatione terræ et aquæ, quæ grossioris et corpulentioris substantiæ sunt. Diligenti etiam vocabulo utitur, cum dicit hominem de humo formari potius quam creari. Ubi enim de materia aliquid fit forma ei superaddita, formari proprie dicitur. Isidorus *Etymol.* lib. xi, capite 1 (26) : « Homo dictus est ; quia ex humo est

factus, sicut et in Genesi dicitur : *Et creavit Deus hominem de limo terræ.* Abusive tamen pronuntiat-ur ex utraque substantia totus homo, id est ex societate animæ et corporis, nam proprie homo ab humo. Item : Duplex est autem homo, interior et exterior : interior homo, anima ; exterior homo, corpus. Idem : Anima hominis non est homo, sed corpus quod ex humo factum est, id tantum est homo. Beda supra Genesim lib. II : Et vocavit nomina eorum Adam in die quo creati sunt. Adam interpretatur homo, ut utrique sexui possit aptari. Unde recte dicitur : Vocavit nomina eorum Adam, id est homo. Sicut homo Latine ab humo, ita apud Hebræos Adam a terra nominatur. Unde et terrenus sive terra rubra potest interpretari. Porro apud Græcos homo aliam habet etymologiam. Vocatur enim ἀνθρωπος ab eo quod superna spectari et ad cœlestia contuenda debeat mentis oculos attolere.

Inspiravit spiraculum vitæ. Id est quasi per se non de aliquo materiali primordio dedit animam corpori jam formato, ut ipsa videlicet anima ex solo Deo tanquam principio non ex alia primordiali causa esse haberet. *Spiraculum vitæ* dicit ad differentiam flatus venti, qui et spiraculum dicitur, sed non vivificans, sicut et anima nonnunquam flatus dicitur, juxta illud Isaïæ : *Flatum omnem ego feci* (Isa. LVII, 16). Hinc quoque anima recte flatus sive spiraculo comparatur, quia maxime an in corpore sit expirando vel flando apparet, cum sine his vita non possit in animalibus conservari.

In faciem ejus. Spiraculum, inquam, in faciem ejus, hoc est hominis factum, ut videlicet anima illa sola non cæterorum animalium notitiam sive scientiam per rationem haberet. Facies quippe qua unusquisque cognoscitur notitiam significat.

Et factus est. Id est consummatus est homo.

In animam viventem. Id est per talem animam quæ semper vivat, cum defectum non habeat.

Paradisum voluptatis. Id est hortum delectabilem, ut non solummodo ex dignitate creationis suæ quantum Deo debeat homo attenderet, verum etiam ex amenitate et delectabilitate loci electi ex universo mundo in quo est positus. De quo quidem loco scriptum est quod nonnulli volunt quod in orientali parte orbis terrarum sit locus paradisi, quamvis longissimo interjacente spatio vel Oceani vel terrarum a cunctis regionibus quas nunc humanum genus incolit secretum. Unde nec aquæ diluvii, quæ totam nostri orbis superficiem altissime cooperuerunt, ad eum pervenire potuerunt. Quod quidem ex eo maxime videtur quod Enoch ante diluvium in paradisum translatus submergi non potuit. Hieronymus Hebraicarum quæstionum in Genesi : *Paradisum a principio*, etc. Ex quo manifestissime comprobatur quod priusquam cœlum et terram Deus faceret, paradisum ante condiderat. Et legitur in Hebræo : *Plantaverat autem Dominus Deus pa-*

radisum in Eden a principio. Isidorus Etym. lib. XIV, cap. 3, de Asia, in qua est paradisus : *Paradisus est locus in Orientis partibus constitutus, cuius vocabulum ex Græco in Latinum vertitur hortus ; porro Hebraice eden dicitur, quod in nostram linguam deliciae interpretatur.* Quod utrumque junctum facit hortum deliciarum. Est enim omni genere ligni et pomiferarum arborum consitus habens etiam lignum vitæ. Non ibi frigus, non æstus, sed perpetua aeris temperies. E cuius medio fons prorumpens totum nemus irrigat, dividiturque in quatuor nascentia flumina. Cujus loci post peccatum homini aditus interclusus est. Septus est enim undique romphæa flammea, id est muro igneo accinctus, ita ut ejus cum cœlo pene jungatur incendium. Cherubim quoque, id est angelorum, præsidium arcendis spiritibus malis super romphæa flagrantiam ordinatum est, ut homines flammæ, angelos vero malos angeli submoveant, ne cui carni vel spiritui transgressionis aditus ad paradisum pateat. Quod vero ait a principio, subaudit plantationis ; innuit ante cæteras plantas ipsum fuisse : quo aliquid delectabilitatis præ cæteris locis haberet quando in ipsum homo introduceretur, tanto diligentius ante præparatus, quanto amplius temporis impenderetur ejus præparationi.

Posuit hominem quem formaverat. Id est virum cujus formatio jam prædicta est. Vir quippe extra paradisum factus de limo terræ in paradisum translatus est ; mulier vero in paradiso de viro creata est, quæ tamen virum et se pariter de paradiso ejecit, sicut sequentia manifeste tradunt. Ex quo patenter innuitur non tam loca quam mores ad salutem pertinere, cum mulier in meliori loco facta deterior in seductione fuerit.

Produxitque. Quare dixerit : voluptatis, assignat. *Pulchrum visu et ad vescendum suave*, ut visu delectaret et gustus suavitate reficeret.

Lignum etiam vitæ. Cum dixerit omne lignum, quid est quod dicit de istis duobus lignis etiam tanquam ipsa non fuerint de omnibus lignis visu et gustu delectabilibus, maxime cum de ligno in quo transgressio facta est scriptum sit in sequentibus quia vidit mulier quod bonum esset lignum et delectabile ? Sed profecto non pro diversitate lignorum dictum est etiam, sed pro diversitate loci ubi hæc duo ligna constituit et sibi conjunxit, id est in medio paradisi, non in circuitu sicut cætera. Cum enim dixisset quia protulit terra in paradiso ligna cætera sicut et ista, nequaquam distinxit quomodo ponerentur vel qua dispositione sibi aptarentur. Quod nunc facit cum hæc in medio, illa circumposita describit. Lignum vitæ dicit quod ad vitam conservandam et corporis incolumitatem sine defectu senii quasi pro medicamento illis creatum et concessum fuerat. Unde et in sequentibus de ipsis post peccatum a paradiso ejectis scriptum est : *Ne forteumat de ligno vitæ et vivat in æternum.* Et rursus : *Collocavit ante paradisum cherubim ad*

custodiendam viam ligni vitæ. Cætera vero ligna in A esum quotidianum habebant ad sustentationem vitæ et corporis refectionem, non ad medicamenti sanitatem. Lignum vero scientiæ boni et mali dicitur non ex eo quod accepisset in sua creatione, sed ex eo quod consecutum est in illis primis parentibus ex ea quam in eo fecerunt transgressione. Per hanc enim experimento ipso didicerunt quid inter bonum vitæ delectabilis quam prius habebant et inter malum pœnæ quam incurrerunt distaret, quasi inter requiem et laborem.

Lignumque scientiæ. In medio simul paradisi cum ligno vitæ, ut dum hoc lignum quod melius est et magis sibi necessarium homo conspiceret sibi concessum, a transgressione alterius maxime revocaretur, si non amore Dei, saltem retinendi tanti benefici in ligno vitæ constituti. Quale autem hoc lignum fuerit in quo transgressi sunt, nulla definitum est Scripturæ auctoritate. Nonnullis tamen visum est quod ficus fuerit, ex eo præcipue quod postmodum referantur illi parentes de foliis ficus perizomata sibi consuisse. Unde et illud quod Dominus respondit Nathanael querenti unde eum nosset, dicens: *Cum esses sub ficu vidi te (Joan. 1, 48)*, ita intelligi volunt, tanquam si Dominus diceret: Non modo mihi primum notus esse cœpisti, quem a principio in primis parentibus per seminarium existentem per præscientiam novi. Sic enim et Levi in lumbis Abraham fuisse Apostolus dicit. Hebræi autem hoc lignum scientiæ boni et mali autumant vitem fuisse, et sic ligno vitæ in medio paradisi C appositam sicut nunc sæpe videmus vitem ab ulno sustentari et ei quasi in uno corpore colligari. Hinc etiam vitem lignum scientiæ boni et mali dici assignant, quod ex fructu ejus vinum productum moderate vel immoderate sumptum hominem reddat scientem bonum vel malum, id est bono vel malo sensu eum esse faciat, cujus scilicet ingenium vel acuit vel pervertit. Unde et uvam esse fructum illum intelligunt, in quo priores patres prævaricati sunt, juxta illud prophetæ: *Patres nostri comederunt uvam acerbam (Jer. xxxi, 29)*, id est fructum quo acerbitem pœnæ incurrimus. Quod statim determinans ait: *Et dentes filiorum obstupuerunt (ibid.)*, id est pœna in posteros D ducta perseverat. Cui fortassis opinioni illud quoque non incongrue attestari videtur, quod post esum hujus ligni statim senserunt incentiva libidinis. Calidæ quippe naturæ fructum hunc vel vinum hinc expressum esse constat, et in luxuriam maxime commovere, juxta illud Apostoli: *Nolite inebriari vino in quo est luxuria (Ephes. v, 18)*. Secundum quem etiam luxuriæ motum in primis illis hominibus inde factum, de quo erubescens virilia texerunt, non incongrue videtur dictum scientiæ boni et mali fuisse illud lignum. Denique hujus ligni gustum, in quo Adam excedens tam se quam posteros pœnæ addixit, in tantum posteritas ejus postmodum abhorruit vel vitare decrevit, ut

PATROL. CLXXVIII.

ante diluvium nemo vinum attigisse credatur, quasi memor pœnæ quam ex contactu incurrerat vetiti fructus. Post diluvium Noe plantata vinea, quasi supradictæ transgressionis immemor, inebriatus vino memoratur et statim genitalibus suis denudatis turpitudine ejus apparuit. Sic et in primis parentibus factum fuerat, qui post commissum vitæ arboris gustum nudati referuntur et de sua nuditate mox erubuisse, et ad tegenda pudenda statim festinasse, sicut et de Noe duo ejus filii curaverunt, tertio, patrem iridente.

Et fluvius. Id quoque ad describendam amœnitatem loci pertinet, ut cum arboribus jucunditas quoque fluvii incolas illos oblectaret.

De loco voluptatis. Hoc est de ipso paradiso, non B de foris influens, sed de ipso paradiso intus nascens, ut omnia in se necessaria continere monstretur non aliunde accipere.

Ad irrigandum. Et virorem perpetuum ei conferendum, ut nulla ibi pluvia esset necessaria.

Inde. Unde videlicet de terra egrediens emergebat, vel de ipso paradiso cum exterius egrederetur, quamvis in ipso paradiso quasi unus esset fluvius.

In quatuor capita. Id est, in origines quatuor fluviorum hæc fit divisio. Ubi enim divisio hæc incipit, inde habent flumina distingui, quia ante hanc divisionem tota illa aqua per unum alveum discurrens fluvius unus dicenda est, sive fons unus et origo illorum quatuor fluviorum.

Nomen uni. Videlicet capiti horum quatuor. Sicut enim fluvius quislibet horum quatuor a capite suo habet distingui, ita et a capite habet nominari, quia usque ad initium illius divisionis tota illius fluvii aqua sic vel sic nominatur donec mare ingreditur.

Ipse est. Hoc pronomen relativum *ipse*, cum sit masculini generis secundum proprietatem constructionis, reducendum est ad hoc nomen Phison, non ad illud quod præmissum est, uni videlicet capiti.

Omnem terram. Pro majori parte dicit, cum nullus fluvius aliquam omnino terram circuire possit, cum nullatenus per illam partem qua influit effluere possit.

Evilat. Id est India, quæ inde habet hoc nomen, quod post diluvium possessa sit ab Evila filio Jectan, filii Heber, unde Hebræi. Plinius dicit Indiæ regiones auri venis præ cæteris abundare terris.

Bdellium est arbor aromatica colore nigra, lacryma ejus lucida, gustu amara, boni odoris, sed vino perfusa odorator.

Onyx, lapis pretiosus ita appellatus, quod in se habet permistum colorem vel in similitudinem unguis humani. Græci enim unguem *ὄνυχον* dicunt. Antiqua translatio habet pro his, *carbunculus et lapis prassinus*. Carbunculus est lapis ignei coloris, qui noctis tenebras illustrat. Prassinus viridis as-

pectus. Unde et a porro nomen accepit, quod a Græcis *παράσον* dicitur. Cum laudem cujuscunque fluvii de paradiso egredientis prosequitur, in commendationem hujus loci redundare videtur, tanquam ex loco nativitatis suæ trahat, quod his bonis abundet. Et nota quod ad majorem horum fluviorum notitiam non solum ex nominibus suis eos distinguit, verum etiam ex locis terrarum ad quæ perveniunt, ut ex utilitate ipsorum ibi præcipue cognita amplius commendentur. Cum dicit de his fluminibus unum, vel secundum, vel tertium seu quartum, non hoc juxta ordinem positionis eorum, sed magis narrationis accipiendum videtur, nisi forte quis dicat in prædicta quoque divisione ipsorum hunc ordinem haberi, ut alius alio prius dividatur in alveum suum ab ipsa origine nativitatis suæ.

Ipsæ est Euphrates. Hunc non ita describit ex locis per quæ discurrit sicut cæteros cum, ut aiunt, vicinior atque notior populo Judæorum esset. Hæc flumina gentibus per quas fluunt notissima sunt. Duobus eorum vetustas nomina mutavit. Geon quippe ipse est qui nunc Nilus vocatur. Phison autem ille dicebatur quem nunc Gangen appellant. Duo vero Tygris et Euphrates antiqua nomina servaverunt. Sed movere potest quod de his fluminibus dicitur, aliorum fontes esse notos, aliorum prorsus ignotos, et ideo non posse accipi ad litteram quod ex uno fonte dividantur [forte derivantur], cum potius credendum sit quoniam locus ille paradisi remotus est a cognitione hominum, qui in quatuor aquarum partes dividitur, sicut fidelissima Scriptura testatur. Sed ea flumina quorum fontes noti dicuntur alicubi esse sub terris et post tractus prolixarum regionum locis aliis erupisse, ubi tanquam in suis fontibus noti esse perhibentur. Nam hoc facere solere nonnullas aquas quis ignorat? Sic et illud Boetii absolvi judicant, quod libro quinto De consolatione his verbis de Tygri et Euphrate dixit:

*Rupis Achimeniæ scopulis ubi versa sequentum
Pectoribus figit spicula pugna fugax.
Tygris et Euphrates uno se fonte resolvunt.*

(BOET. De Consol. l. v, met. 4, v. 4-5).

Isidorus Etymol. lib. XIII (27): «Geon vocatur quod incremento suæ exundationis terram Ægypti irriget. ἡ γῆ Græce, Latine *terram* significat. Hic apud Ægyptios Nilus vocatur propter limum quem trahit, qui efficit fecunditatem terræ: unde et Nilus dictus est quasi Niahomon (*leg. νῆαυ ἴουον*). Nam antea Nilus Latine Melo dicebatur. Ganges, quem Scriptura Phison cognominat, pergit ad Indiæ regiones. Dictus est autem Phison, id est caterva, quia decem fluminibus magnis sibi adjunctis impletur et efficitur unus. Ganges autem vocatur, a rege Gangaro Indiæ. Fertur autem Nili modo exaltari et super Orientis terras erumpere. Tygris flu-

A vius Mesopotamiæ pergens contra Assyrios post multos circuitus in mare Mortuum influit. Vocatur autem hoc nomine propter velocitatem instar bestię tigris nimia pernicitate currentis. Euphrates fluvius Mesopotamiæ copiosissimus gemmis per mediam Babyloniam influit. Hic a frugibus vel ab ubertate nomen accepit; nam Hebraice Euphrata *fertilitas* interpretatur. Mesopotamiam etenim ita in quibusdam locis irrigat, sicut Nilus Alexandriam. Sallustius autem auctor certissimus asserit Tygrim et Euphratem uno fonte manare in Armenia, qui per diversa euntes longius dividantur spatio medio relicto multorum millium. Quæ tamen terra quæ ab ipsis ambitur Mesopotamia dicitur. Ex quo Hieronymus animadvertit aliter de paradisi fluminibus intelligendum. Beda De natura rerum (28): «Nili flumine pro pluviis utitur Ægyptus, propter solis calorem imbres et nubila respuens; mense enim Maio dum ostia ejus quibus in mare influit, zephyro flante, undis ejectis arenarum cumulis perstruuntur, paulatim intumescens ac retro propulsus plana irrigat Ægypti; vento autem cessante ruptisque arenarum cumulis, suo redditur alveo.»

Tulit ergo. Quia videlicet tam delectabilis et amœnus erat ille locus paradisi. Commode vir extra paradysum factus est et inde in paradysum translatus, ut tanto amplius amœnitatem paradisi concupisceret ac retinere niteretur, quanto eam terræ illi exteriori qua conditus fuerat præcellere videbatur.

Ut operaretur. Id est ad excolendum ipsum paradysum et per obedientiam servatam sibi custodiendum, ne videlicet per transgressionem expulsus eum amitteret. De quo autem præcepto deberet ibi obedire statim insinuat, cum ait:

Præcepitque ei. Non dicit *eis* pluraliter, sed *ei* singulariter, respiciens ad solum virum quem dixit in paradiso translatus, cum tamen mulier postmodum fateatur sibi pariter ut viro Deum hoc præcepisse dicens: *De fructu ligni quod est in medio paradisi præcepit nobis Deus ne comederemus.* Unde intelligendum est, quod cum hoc loco Dominus lignum illud viro interdicit, ad speciem hominis in illo communiter loquitur, non specialiter ad personam illam sermonem intendens, sed generaliter ad naturam humanam, id est penitus interdicens ne quis humanæ naturæ id præsumat. Sic et sacerdos cum aliqua aqua præsentem sanctificans dicens, *qui super te pedibus ambulavit, qui te in vinum convertit*, ad elementum aquæ non ad præsentem illam aquam sermo dirigitur. Sed quomodo verum est quod Deus hominem posuerit in paradiso ad hoc ut eum excoleret ac sibi custodiret, cum hoc nullatenus sit consecutum ut homo sibi eum custodiret. Duobus quippe modis dicimus aliquid fieri ut aliud inde contingat vel fiat, tum videlicet secundum in-

(27) Patol. tom. LXXXII, col. 490.

(28) Patol. tom. XC, col. 262.

tionem, tum secundum effectum consecutionis. Veluti si de aliquo dicam quia exiit ad bellum ut occideret, vel exiit ut occideretur: sicut illud intelligitur hac intentione factum ab illo ut alium occideret, sic istud ita factum ut eum occidi inde contingeret. At vero cum dicimus quia posuit Deus hominem in paradiso ut eum sibi custodiret, nequaquam ipse hac intentione id fecit quod sciebat nequaquam futurum esse, neque ita ut illud inde contingeret. Ita ergo accipiendum est ut operaretur, etc., ac si diceretur quia ponendo eum ibi, constituit eum cultorem et conservatorem illius loci, præcipiendo scilicet ei ut eum excoleret ac sibi conservaret: excoleret quidem eum delectatione magis aliqua ibi operando, sicut arbores ipsas vel herbas purgando, potius quam cum fatigationis labore.

Quæri etiam potest si hoc præceptum audibile fuit, qua lingua prolatum sit quam Adam intelligere posset, cum postmodum ipse referatur linguam invenisse, cum adductis ad se animalibus nomina illis imponeret. Sed scimus multa in Scripturis per intermissionem vel anticipationem extra ordinem rei gestæ nonnunquam narrari. Ecce enim superius sexto die tam viro quam femina creatis, sed nondum exposito modo illius creationis, postmodum repetitur illa creatio, ac sic diligenter et integre narratur tanquam tunc tantum et non ante fieret. Sicut ergo ipsa prius facta postmodum iteratur propter intermissum scilicet ejus modum, ita et per anticipationem nonnulla hic referri extra ordinem non est improbandum, ut prius scilicet Adam voces instituerit ad loquendum, quam præceptum Domini audiret in illis vocibus quas ipse instituisset, ut eas intelligere posset quibus et ipse postmodum loquens diceret: *Hoc nunc os ex ossibus meis*, etc., quibus et serpens cum muliere loqueretur, vel mulier cum serpente; et ipse rursus Dominus in increpatione peccati cum Adam et Eva, vel ipsi cum Domino. Ex quo profecto non minimum rationis habere videntur, qui illos primos parentes aliquibus annis in paradiso ante peccatum vixisse æstimant, quamvis nullum ibi filium genuerint. Non enim breve temporis spatium, ut cætera omittamus, ad unius linguæ inventionem sufficere poterat, nec sola inventio nominum quæ hic tantum commemoratur in his locutionibus continetur, quæ in paradiso dici memorantur; imò e contrario nullum de nominibus animantium terræ vel volucrum quæ Adam imposuisse dicitur, in his locutionibus continetur.

Quod autem pluribus annis in paradiso innocenter vixerint, præter rationem quam diximus, auctoritas Malachiæ prophetæ, cui plurimum in hoc beatus assentit Augustinus, astruere videtur. Unde idem doctor verba illa prophetæ inducens lib. *De civ. Dei* xx, cap. 26: « Exponere, » inquit, « nos oportet quomodo sit accipiendum quod dictum est sicut in diebus pristinis et sicut annis prioribus (Malach. iii, 4); fortassis enim tempus illud commemorat, quo primi homines in paradiso fuerunt.

A Tunc enim puri atque integri ab omni sorde ac labi peccati seipsos Deo mundissimas hostias offerebant. Cæterum ex quo commissæ prævaricationis causa iade emissi sunt atque humana in eis natura damnata est, excepto uno Mediatore et post lavacrum regenerationis quibusque adhuc parvulis. *Nemo mundus a sorde, sicut scriptum est, nec infans cujus est unius diei vita super terram (Job xiv, 4, juxt. LXX)*. Quod si respondetur etiam eos merito dici posse offerre hostias in justitia qui offerunt in fide, *justus enim ex fide vivit (Rom. 1, 17)*; *quamvis seipsum seducat, si dixerit se non habere peccatum (I Joan. 1, 8)*, et ideo dicat nunc quia ex fide vivit: nunquid dicturus est quispiam hoc fidei tempus illi fini esse coæquandum, quando igne iudicii novissimi mundabuntur qui offerrent in justitia? Ac per hoc quoniam post talem mundationem nullum peccatum justos habituros esse credendum est, profecto illud tempus, quantum attinet ad non habere peccatum, nulli temporis comparandum est, nisi quando primi homines in paradiso ante prævaricationem innocentissima felicitate vixerunt. Recte itaque intelligitur hoc significatum esse cum dictum est *sicut diebus pristinis et sicut annis prioribus*. Nam et per Isaiam postea quam cælum novum et terra nova promissa est, inter cætera quæ ibi de sanctorum beatitudine per allegorias et ænigmata, exsequitur, quibus expositionem congruam reddere nos prohibuit vitandæ longitudinis cura, *secundum dies, inquit, ligni vitæ erunt dies populi mei (Isa. lxxv, 22)*. Quis autem sacras literas atigit et ignorat ubi Deus plantaverit lignum vitæ, a cujus cibo separatis illis hominibus, quando eos sua de paradiso ejecit iniquitas, eidem ligno circumposita est ignea terribilisque custodia. Quod, si quisquam illos dies ligni vitæ, quos commemoravit propheta Isaias, istos qui nunc aguntur Ecclesiæ dies esse contendit, ipsumque Christum lignum vitæ propheticè dictum, quia ipse est Sapientia Dei de qua Salomon ait: *Lignum vitæ est omnibus amplectentibus eam (Prov. iii, 18)*, nec annos aliquos egisse in paradiso illos primos homines, unde tam cito ejecti sunt, ut ibi nullum gignerent filium, et ideo non posse illud tempus intelligi in eo quod dictum est, *sicut diebus pristinis et sicut annis prioribus*: istam prætereo questionem, ne cogar, quod prolixum est, cuncta discutere ut aliquid horum veritas manifestata confirmet. Video quippe alterum sensum, ne dies pristinos et annos priores, carnalium sacrificiorum nobis pro magno munere per prophetam præmissos fuisse credamus. Hostiæ namque illæ veteris legis in quibusque pecoribus, quæ immaculatæ ac sine ullo prorsus vitio videbantur offerri, significabant homines sanctos, qualis solus inventus est Christus sine ullo omnino peccato. Ut tamen his quoque satisfacere laboremus qui primos parentes nec unius diei spatium in paradiso peregisse volunt, fortassis aliquibus signis ibi pro voce usus est Dominus, quo-

rum intelligentiam facile fuit ei inspirare homini. Nam et serpens non verbis, sed sibilo mulieri locutus fuisse creditur, tantæque sagacitatis illi primi parentes existisse, ut ex sibilo serpentum vel vocibus avium affectus eorum cognoscerent. Quod si ita ponamus, nullatenus cogimur profiteri Adam instituisse linguam in paradiso; sed hoc per anticipationem quod extra paradysum factum sit prophetam retulisse.

Ex omni. Solummodo id quod sequitur: *de ligno vero scientiæ, etc.,* videtur ad præceptum pertinere. Quod vero præmittitur *ex omni ligno* concessio potius

quam præceptio videtur. Non enim rei essent, si non de omnibus aliis lignis comederent, quando in paradiso fuerunt. Unde et mulier respondens serpenti, de ligno tantum quod est in medio paradisi se accepisse præceptum solummodo dicit.

In quacunq. Comminatione pœnæ ad obedientiam eum adhortatur dicens quod quacunq. die lignum illud vetitum attingat, ex morte animæ id est peccato tunc commisso, mortem postmodum corporis incurret, quasi geminam mortem.

Reliqua desunt.

PETRI ABÆLARDI

COMMENTARIORUM

SUPER

S. PAULI EPISTOLAM AD ROMANOS

LIBRI QVINQUE.

(Edit. Opp. anni 1616, p. 489, ex ms. codice monasterii S. Michaelis in Periculo maris.)

PROLOGUS.

Omnis Scriptura divina more orationis rhetoriæ aut docere intendit aut movere. Docet quippe, dum quæ fieri vel vitari oportet insinuat. Movet autem, dum sacris admonitionibus suis voluntatem nostram vel dissuadendo retrahit a malis, vel persuadendo applicat bonis, ut jam videlicet implere velimus quæ implenda esse didicimus, vel vitare contraria. Juxta hanc itaque rationem tam Veteris quam Novi Testamenti tripertita est doctrina. In Veteri nempe Testamento lex, quæ in quinque libris Moysi continetur, præcepta Domini primum docet. Deinde prophetæ vel historiæ cum cæteris Scripturis ad ea quæ jam præcepta erant opere complenda adhortantur, et affectus hominum ad obediendum præceptis commovent. Cum enim prophetæ vel sancti Patres populum sentirent præceptis minus obedire divinis, admonitiones adhibebant, ut per promissiones vel comminationes eos ad obediendum traherent. Exempla quoque ex historiis necessarium erat adjungi, in quibus tam remuneratio obedientium quam pœna transgressorum ante oculos ponerentur. Hi autem sunt veteres illi panni, qui ad extrahendum Jeremiam de lacu, funibus circumligati sunt (*Jer. xxxviii, 11*), exempla videlicet antiquorum Patrum, quæ sacris admonitionibus adhibentur ad extrahendum peccatorem de profundo vitiorum.

Similiter et Novi tripertita est disciplina Testamenti, ubi quidem Evangelium pro lege est, quod veræ justitiæ ac perfectæ formam docet. Deinde Epistolæ cum Apocalypsi loco prophetarum ponun-

tur, quæ ad obediendum Evangelio cohortantur. Actus vero apostolorum et pleræque narrationes evangelicæ sacras historias continent. Ex his itaque liquet quod, cum sit intentio Evangelii docere, hanc intentionem Epistolæ vel Actus apostolorum tenent, ut ad obediendum Evangelio nos moveant, vel in his quæ Evangelium docet nos confirmant. Nemo itaque post Evangelium, quod perfectæ est doctrinæ, quasi superflue Epistolæ calumniatur, cum has ad admonitiones potius quam ad doctrinam scriptas esse meminerimus, quamvis nonnulla in eis salubria documenta sive consilia contineantur, quæ Evangelium non habet. Unde ad Corinthios scribens ait: *Nam cæteris ego dico, non Dominus: Si quis frater uxorem habet infidelem (I Cor. vii, 12)*, etc. Necnon etiam circumcisionem vel cæteras legis carnales observantias cessare jam debere docet, quod nondum in Evangelio revelatum erat. Qui etiam ad Timotheum scribens multa de episcopali vel sacerdotali seu levitica dignitate docet quæ Evangelium non expresserat. Perfectam tamen Evangelii dicimus doctrinam traditam esse, quantum ad veræ justitiæ formam et ad animarum salutem sufficiebat, non ad Ecclesiæ decorem vel ipsius salutis amplificationem. Sunt quippe de bonis civitatis quædam ad incolumitatem ejus pertinentia, quædam ad amplificationem, sicut et in fine secundi libri Rhetoricæ Julius meminit. Quæ vero ad incolumitatem pertinent, ea sunt sine quibus incolumis ac salva consistere civitas non potest, ut ager, silvæ, et cætera hujusmodi quæ valde civitati sunt